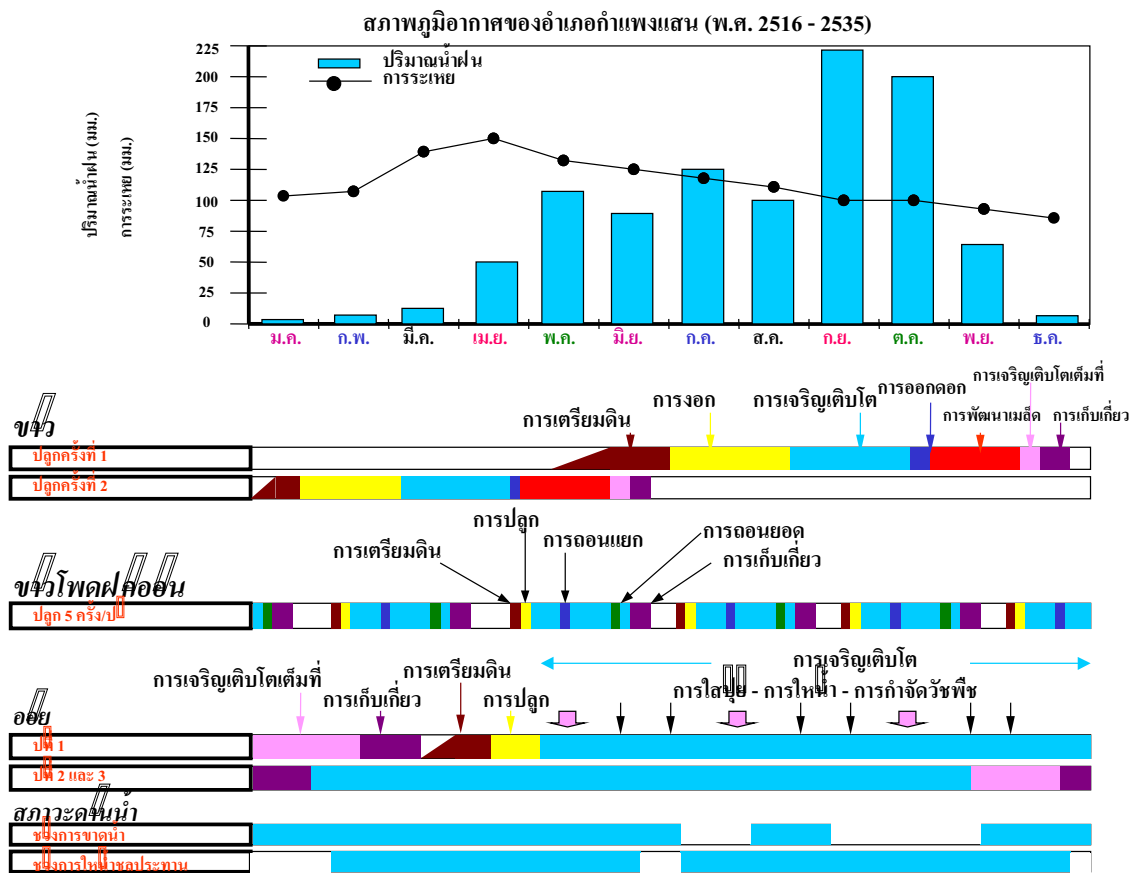

เกษตรกรในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีการปลูกข้าวในบริเวณที่ลุ่ม โดยเฉพาะในพื้นที่บริเวณรอบๆ หมู่บ้านห้วยผักชี นอกจากนั้นพบการเลี้ยง วัวเนื้อและวัวนม พื้นที่ตอนใต้-ตะวันออกนี้มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเช่นกัน โดยระบบการผลิตข้าวโพดฝักอ่อนพบมากในกลุ่มเกษตรกรรายย่อยซึ่งมีพื้นที่ทำกินขนาดเล็ก

ภาพที่ 10 สภาพภูมิอากาศ และปฏิทินการปลูกพืชในพื้นที่ทุ่งลูกนก

3.4 ประเภทของครัวเรือนเกษตรกรและระบบการผลิตทางการเกษตร

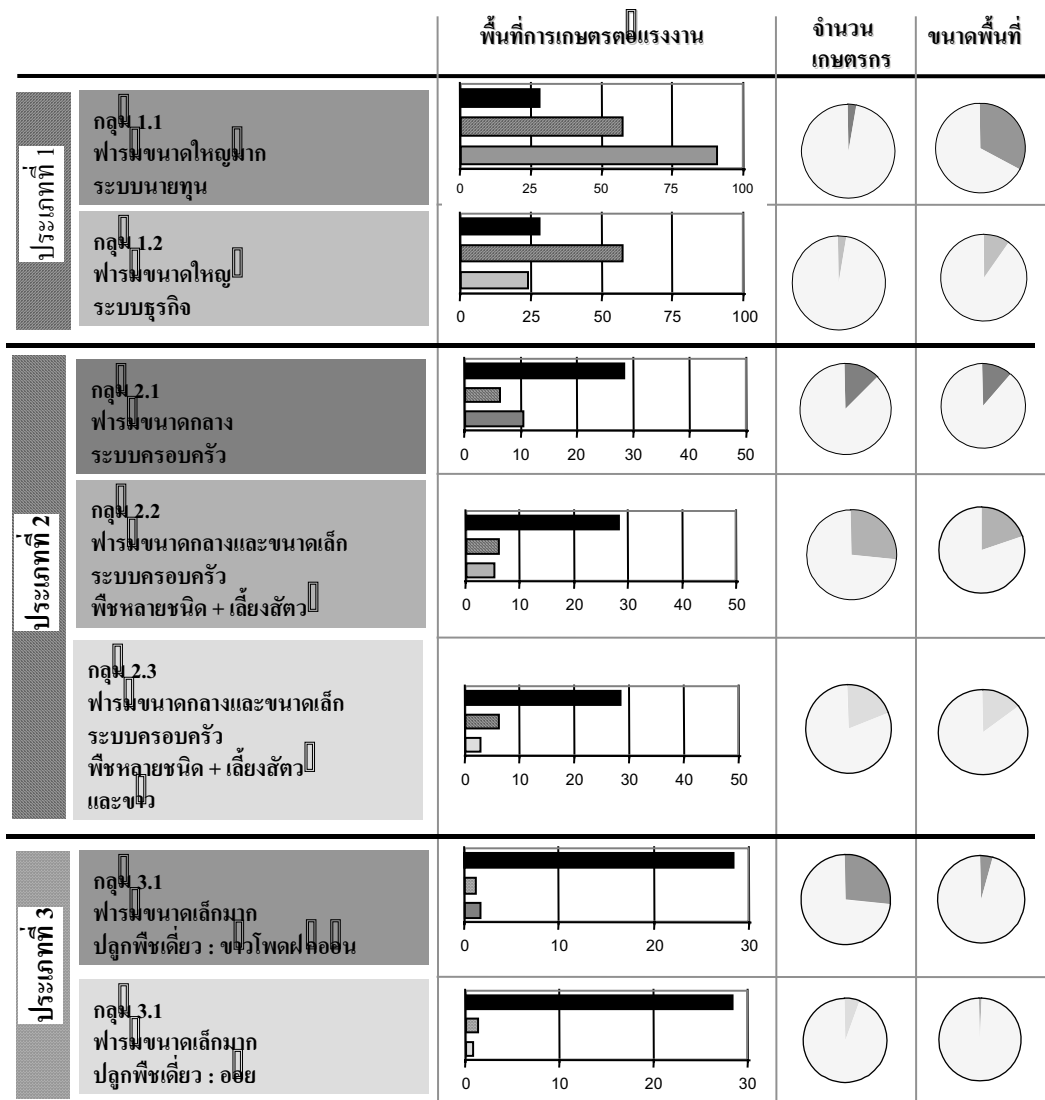
จากการศึกษาด้านเศรษฐกิจสังคม (Socio-Economic Analysis) เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรในด้านต่างๆ เช่น การถือครองที่ดิน ขนาดที่ดินทำการเกษตร จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงานทำการเกษตรของครัวเรือน ลักษณะการผลิตทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ เครื่องจักรกลการเกษตร รายได้และสถานะหนี้สิน รวมทั้งกิจกรรมทางการเกษตรอื่นๆ ทำให้ทราบว่าความหลากหลายของระบบการผลิตทางการเกษตรที่พบในพื้นที่ทุ่งลูกนก มีสาเหตุมาจากความแตกต่างของครัวเรือนเกษตรกร (Farmer Differentiation) โดยเฉพาะความแตกต่างในด้านการครอบครองปัจจัยการผลิต (Modes of Production) อย่างไรก็ตาม ความสนใจ ความสามารถและความต้องการเฉพาะบุคคลตลอดจนความเป็นไปได้ในการพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตร ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเลือกระบบการผลิตที่แตกต่างกัน

ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนก แบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ (7 กลุ่มย่อย) ดังต่อไปนี้

ประเภทที่ 1 : เกษตรกรรายใหญ่ มีที่ดินถือครองในการเกษตรมากกว่า 50 ไร่ และปลูกอ้อยเป็นพืชหลักในระบบการผลิต (Big farm / Sugarcane Monoculture)

เกษตรกรประเภทนี้พบมากในเขตตอนเหนือและตะวันออกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งเป็นพื้นที่ค่อนข้างดอน (Upper Land) และไม่ค่อยได้รับน้ำจากระบบชลประทาน เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่การเกษตรต่อแรงงานในครัวเรือนมาก ระบบการผลิตทางการเกษตรจึงมีอ้อยเป็นพืชหลัก (Monoculture) จัดเป็นระบบเกษตรที่ไม่ต้องใช้แรงงานคนในการปฏิบัติดูแลทำไถนาก (Labor Extensive Farming) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีพื้นที่ขนาดใหญ่ จำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานภายนอกมาทำงานในฟาร์ม ทั้งที่เป็นแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว โดยจ้างเฉพาะช่วงที่มีงานหนัก (Peak of Work) เช่น ช่วงการปลูกอ้อยและตัดอ้อย

เกษตรกรประเภทนี้ มีความสามารถในการลงทุนระดับสูง จึงมีการจัดซื้อปัจจัยการผลิตที่เป็นเครื่องมือ เครื่องจักรกลการเกษตรที่สำคัญในการปลูกอ้อยมาเป็นของตนเอง ได้แก่ รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ รถพรวนดิน และรถบรรทุก (รถ 10 ล้อ)

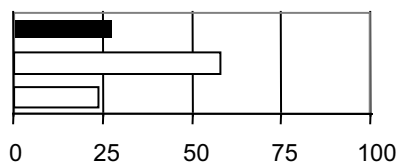

หมายเหตุ

ค่าเฉลี่ยทั่วไป

ค่าเฉลี่ยของแต่ละประเภท

ค่าเฉลี่ยของกลุ่มย่อย

ภาพที่ 11 ประเภทเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งกุลารักษ์ (ขนาดฟาร์มและการกระจายตัวของแต่ละประเภท)

ตารางที่ .1 : การจำแนกประเภทฟาร์มในพื้นที่ทุ่งกุลารักษ์

ประเภทของฟาร์ม	พื้นที่เพาะปลูก	ระบบการผลิต	% ฟาร์ม	% พื้นที่
ประเภทที่ 1 ฟาร์มขนาดใหญ่ปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 1.1 ฟาร์มขนาดใหญ่มากในระบบนายทุน • กลุ่ม 1.2 ฟาร์มขนาดใหญ่ในระบบธุรกิจ 	มากกว่า 50 ไร่ขึ้นไป มากกว่า 100 ไร่ 50-100 ไร่	อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมหัวหน้าโคกค้ำ *อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมของหัวหน้าโคกค้ำอ้อย *อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมของหัวหน้าโคกค้ำอ้อยขนาดเล็ก	6 % 3 % 3 %	43 % 33 % 10 %
ประเภทที่ 2 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กในระบบครอบครัว <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 2.1 ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก • กลุ่ม 2.2 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กมีความหลากหลายในระบบการผลิต • กลุ่ม 2.3 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก มีความหลากหลายในระบบการผลิตและมีการปลูกข้าว 	6-50 ไร่ 20-50 ไร่ 6-50 ไร่ 6-50 ไร่	ปลูกพืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์ อ้อยเป็นพืชหลัก(รับบริการจากหัวหน้าโคกค้ำ) อ้อย(รับบริการจากหัวหน้าโคกค้ำ) + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) พืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์ <ul style="list-style-type: none"> • ข้าว + อ้อย • ข้าว + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) • ข้าว + อ้อย + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) 	60 % 13 % 27 % 20 %	47 % 12 % 20 % 15%
ประเภทที่ 3 ฟาร์มขนาดเล็กมาก <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 3.1 ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชหลัก • กลุ่ม 3.2 ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก 	1-6 ไร่ 2-6 ไร่ 1-6 ไร่	ข้าวโพดฝักอ่อน หรืออ้อยเป็นพืชหลัก ข้าวโพดฝักอ่อน อ้อย	33 % 27 % 6 %	6 % 5 % 1 %

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรประเภทที่ 1 นี้ออกเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

กลุ่ม 1.1 เกษตรกรรายใหญ่มาก/ฟาร์มระบบนายทุน (Capitalist Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ถือครองในการเกษตรมากกว่า 100 ไร่ เป็นที่ดินของตนเอง มักเป็นกลุ่มหัวหน้าโคกต่ำอ้อยซึ่งมีเชื้อสายจีน ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่บริเวณตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนกและอาจมีพื้นที่การเกษตรที่ใช้ในการเพาะปลูกอ้อยอยู่นอกเขตพื้นที่ทุ่งลูกนกด้วยเช่นเดียวกัน ในอดีตอันยาวนานนับชั่วอายุคน ครัวเรือนเกษตรประเภทนี้ได้มีการสะสมทุนทั้งที่เป็นเงินและที่ดิน มีประสบการณ์ในการปลูกอ้อยตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการนำอ้อยเข้ามาปลูกในพื้นที่ทุ่งลูกนก (ประมาณ 40 ปีมาแล้ว) ระบบการผลิตทางการเกษตรจัดเป็นฟาร์มในระบบนายทุนโดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เป็นครัวเรือนเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตเฉพาะทาง (Specialization) มีพื้นที่เกษตรต่อหน่วยแรงงานครอบครัวสูงมาก จึงมีการลงทุนในด้านเครื่องมือ เครื่องจักรกลในการท่นแรง (รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก) และมีการจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก สำหรับการจ้างแรงงานในครัวเรือนเป็นลักษณะของผู้บริหารกิจการฟาร์ม คือเป็นผู้วางแผนและจัดการดูแลแรงงานจ้างทั้งที่เป็นแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว

เกษตรกรกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโคกต่ำอ้อยซึ่งเป็นคนกลางระหว่างผู้ปลูกอ้อยในพื้นที่ทุ่งลูกและโรงงานผลิตน้ำตาลทราย โดยมีโคกต่ำอยู่ในระดับมากกว่า 10,000 ต้นต่อปี ดังนั้นเครื่องมือเครื่องจักรกลการเกษตรที่มีในฟาร์ม นอกจากจะใช้ในกิจกรรมการผลิตของตนเองแล้ว ยังนำมาให้บริการแก่ผู้ปลูกอ้อยรายอื่นๆในพื้นที่ซึ่งมักเป็นเกษตรกรรายย่อย (ลูกไร่) และในกรณีที่เกษตรกรรายย่อยขาดแคลนเงินทุนในการจัดซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช น้ำมัน ฯลฯ เกษตรกรรายใหญ่นี้จะเป็นผู้จัดหาให้บริการด้านสินเชื่อและปัจจัยการผลิตดังกล่าว

วัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมการผลิตของครัวเรือนเกษตรประเภทนี้ คือ การได้รับผลตอบแทนสูงสุดจากการลงทุน ทั้งที่เป็นการลงทุนในภาคเกษตรและนอกภาคการเกษตร ดังนั้นจึงพบว่าเกษตรกรบางรายได้มีการดำเนินกิจการรับจ้างบรรทุกดินและทรายจากบ่อดิน/บ่อทรายที่มีอยู่ในบริเวณพื้นที่ทุ่งลูกนก และพื้นที่ใกล้เคียงเข้าสู่กรุงเทพฯ โดยกิจกรรมนอกภาคเกษตรนี้นับเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกรกลุ่มนี้

กลุ่ม 1.2 : เกษตรกรรายใหญ่/ฟาร์มระบบธุรกิจ (Business Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ถือครองขนาด 50-100 ไร่ โดยทั่วไปมักเป็นเจ้าของที่ดิน เป็นกลุ่มหัวหน้าโคกต่ำอ้อยขนาดกลาง คือ มีโคกต่ำอ้อยประมาณ 5,000 ต้นต่อปี ระบบการผลิตทางการเกษตรจัดเป็นฟาร์มในระบบธุรกิจโดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เป็นครัวเรือนเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตเฉพาะทาง

(Specialization) มีการลงทุนในด้านเครื่องมือ เครื่องจักรกลการเกษตรเช่นเดียวกับเกษตรกรกลุ่มแรก (กลุ่มที่ 1.1) แต่ในสัดส่วนที่น้อยกว่า ในด้านการใช้แรงงาน มีทั้งการจ้างแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว แต่ก็เป็นการจ้างในจำนวนที่น้อยกว่ากลุ่มแรกเช่นกัน ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างฟาร์มระบบนายทุนและฟาร์มระบบธุรกิจคือ แรงงานในครัวเรือนของฟาร์มระบบธุรกิจนี้ จะมีส่วนร่วมในการทำงานด้านการเกษตรโดยมีการปฏิบัติกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรด้วยตนเอง

นอกเหนือจากการทำฟาร์ม ครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้มีกิจกรรมนอกภาคการเกษตรเช่นกัน คือ การให้บริการด้านเครื่องจักรกลการเกษตร (การเตรียมดิน การขนส่ง) การให้บริการปัจจัยการผลิต ล่วงหน้าและให้บริการสินเชื่อแก่เกษตรกรรายย่อย (ลูกไร่) โดยมีจำนวนลูกไร่ที่รับบริการน้อยกว่าเกษตรกรประเภทแรก (ฟาร์มระบบนายทุน) ทั้งนี้รายได้ที่ได้รับจากการให้บริการดังกล่าว ทำให้เกิดความคุ้มทุนจากการลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตร อย่างไรก็ตาม ผลจากการที่ราคาอ้อยตกต่ำติดต่อกันหลายปี เกษตรกรภายในกลุ่มนี้เริ่มสนใจกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย (Diversification) โดยต้องการพัฒนาระบบการปลูกพืชและระบบการเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสม สามารถปรับให้เข้ากับปัจจัยการผลิตที่ตนเองมีอยู่

ประเภทที่ 2 : ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก/ฟาร์มระบบครอบครัว (Small and Middle Family Farm)

เกษตรกรประเภทนี้พบหนาแน่นในเขตตอนกลางและเขตตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีระบบเครือข่ายชลประทานที่ดี ขนาดพื้นที่ทำกินอยู่ในช่วง 6-50 ไร่ สภาพการถือครองที่ดินมักเป็นที่ดินของตนเอง เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินทำการเกษตรต่อแรงงานครอบครัวในระดับปานกลางถึงระดับน้อย เกษตรกรบางครัวเรือนอาจต้องจ้างแรงงานภายนอกมาช่วยกัน โดยเป็นการจ้างแรงงานชั่วคราวมาเฉพาะช่วงที่กิจกรรมการผลิตต้องการแรงงานจำนวนมาก (Peak of Work) ไม่มีการจ้างแรงงานประจำมาทำงานในฟาร์ม

ความสามารถในการลงทุนของครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้ค่อนข้างจำกัด แต่ได้รับสิทธิประโยชน์จากการบริการสินเชื่อของรัฐ (โดยมีที่ดินถือครองของตนเอง เพื่อใช้ในการค้ำประกันการกู้ยืมสินเชื่อจากภาครัฐ) ในด้านเครื่องมือเครื่องทุ่นแรงไม่สามารถลงทุนซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ที่มีราคาแพงได้ (รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก) จึงใช้บริการในด้านการเตรียมดิน การเตรียมแปลงเพาะปลูก และการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร จากกลุ่มหัวหน้าโควต้าหรือกลุ่มพ่อค้าคนกลาง และเนื่องจากพื้นที่ถือครองมีขนาดไม่ใหญ่มากพอที่จะคุ้มต่อการลงทุนซื้อเครื่องจักรกล แม้เกษตรกรบางรายจะมีเงินทุนเพียงพอ แต่ก็ตัดสินใจเลือกรับบริการมากกว่าจะลงทุนซื้อเครื่องมือเครื่องทุ่นแรงขนาดใหญ่เป็นของตนเอง

ต้นทุนคงที่ (ค่าเสื่อมราคาจากเครื่องจักรกลการเกษตร) ในระบบการผลิตของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้จึงค่อนข้างต่ำ ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีความคล่องตัวและความยืดหยุ่น (Flexibility) ในระดับสูง สามารถปรับตัว เลือทิศทางการผลิต และเลือกกระบวนการผลิตที่เหมาะสมกับโครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรของตนเอง เกษตรกรแต่ละรายสามารถเลือกกระบวนการผลิตหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นระบบการปลูกพืช หรือระบบการเลี้ยงสัตว์ที่แตกต่างตามปัจจัยการผลิตของแต่ละครัวเรือนมีอยู่ เช่น ความสามารถในการจัดหาแรงงาน ทุน ทั้งนี้เกษตรกรได้คำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ รายได้เปรียบเทียบระหว่างผลผลิตต่างชนิด การได้มาซึ่งปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช) ความคล่องตัวของระบบตลาด และความเสี่ยงในการดำเนินกิจกรรมการผลิต

คุณลักษณะที่สำคัญของเกษตรกรประเภทนี้จึงได้แก่ ความหลากหลาย (Diversity) ทั้งในระดับครัวเรือนเกษตรกร และในระดับระบบการผลิตทางการเกษตร ความแตกต่างในด้านสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ทำกินแต่ละแปลงของเกษตรกรแต่ละครัวเรือน เป็นปัจจัยสาเหตุและข้อจำกัดในการเลือกกระบวนการผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะระบบการปลูกพืช โดยกฎเกณฑ์ทั่วไปแปลงเพาะปลูกที่อยู่ในเขตที่ดอน และได้รับน้ำจากระบบชลประทานไม่เพียงพอ เกษตรกรจะมีการปลูกอ้อย หากพื้นที่ได้รับน้ำชลประทานสม่ำเสมอตลอดปี เกษตรกรจะเลือกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งเป็นพืชอายุสั้นสามารถเก็บเกี่ยวได้ 4-5 ครั้งในรอบปี และหากแปลงปลูกอยู่ในเขตที่ลุ่ม มีการระบายน้ำไม่ดี เกษตรกรจะมีการทำนาปลูกข้าวในบริเวณที่ลุ่มนี้ สำหรับการพัฒนากระบวนการเลี้ยงสัตว์จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการลงทุนของครัวเรือนเกษตรกร หากมีเงินทุนเพียงพอ (เงินทุนของตนเองหรือสินเชื่อจากธนาคาร) ก็อาจลงทุนเลี้ยงวัวเนื้อหรือหมูขุนในกรณีที่มีแรงงานในครัวเรือนจำกัด แต่หากมีแรงงานครอบครัวมากพอก็สามารถเลี้ยงวัวนม ซึ่งเป็นสัตว์ที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่มากกว่าการเลี้ยงวัวเนื้อหรือหมูขุน

โดยทั่วไปแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดใหญ่มักจะมีอ้อยอยู่ในระบบการผลิต สัดส่วนของพื้นที่ปลูกอ้อยจะมีมากในครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินมาก (ขนาดพื้นที่อ้อยผันแปรตามขนาดพื้นที่ถือครองทำการเกษตร) ในขณะที่การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการปฏิบัติดูแลมากกว่าอ้อย จะพบในครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดเล็กกว่า

ระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย (Diversification) ของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ เป็นผลมาจากการผสมผสาน (Combination) ระบบการปลูกพืชและระบบการเลี้ยงสัตว์เข้าด้วยกัน (ข้าว อ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน วัวเนื้อ วัวนม ฯลฯ) ซึ่งระบบเหล่านี้เข้ากันได้ดี (Compatible) และบางระบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (Complementary) (เช่น ระบบการผลิตที่มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวนม-วัวเนื้อ โดยต้นข้าวโพดฝักอ่อนเป็นอาหารหยาบให้แก่วัวนม-วัวเนื้อ และมูลสัตว์เป็นปุ๋ยให้แก่ข้าวโพดฝักอ่อน) ซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรที่มีระบบการผลิตที่หลากหลายนี้ สามารถเพิ่มประสิทธิภาพแรงงานโดยสามารถปรับเปลี่ยนหรือจัดลำดับขั้นตอนการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการแรงงานของกิจกรรมแต่

ละประเภท เกิดภาวะความเสี่ยงน้อยลงเนื่องจากมีหลักประกันจากกิจกรรมหลากหลาย และสามารถมีรายได้ต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดปี

ในพื้นที่ทุ่งลูกนกพบว่าเกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ พยายามที่จะริเริ่มทำกิจกรรมค้าขายผลผลิตการเกษตรด้วยตนเอง โดยเกษตรกรได้สะสมทุนในระดับที่สามารถลงทุนซื้อรถบรรทุกขนาดเล็ก (รถ pick-up) เพื่อใช้ในการรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรทั้งของตนเอง ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านใกล้เคียง และขนส่งผลผลิตดังกล่าวสู่ตลาด เป็นการลดการถูกกดราคาจากกลุ่มพ่อค้าคนกลางและทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรกรประเภทที่ 2 นี้ออกเป็น 3 กลุ่มย่อย คือ

กลุ่ม 2.1 : ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก (Sugarcane Monoculture/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ มีที่ดินทำการเกษตรประมาณ 10-20 ไร่ ต่อหนึ่งหน่วยแรงงานครอบครัว มักมีแปลงเพาะปลูกอยู่ในเขตที่ไม่ได้รับน้ำชลประทานสม่ำเสมอ จึงทำให้เลือกระบบการปลูกอ้อยเป็นระบบการผลิตหลักของครอบครัว การขาดแคลนน้ำและการขาดแคลนแรงงานครอบครัวในการเพาะปลูก ทำให้ไม่สามารถเลือกปลูกพืชที่มีมูลค่าเพิ่มสูงกว่าอ้อย เช่น ข้าวโพดฝักอ่อนได้

ความแตกต่างของเกษตรกรกลุ่มที่ 2.1 (ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก) กับเกษตรกรกลุ่มที่ 1.2 (เกษตรกรรายใหญ่/ฟาร์มระบบธุรกิจ) คือ กลุ่มนี้มีความสามารถในการลงทุนน้อยกว่า จึงไม่สามารถเป็นเจ้าของเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ จำเป็นต้องรับบริการจากหัวหน้าโควต้าอ้อยในด้านการเตรียมดิน (การเตรียมแปลงปลูกอ้อย) และการขนส่งอ้อย ในบางกรณีเกษตรกรบางรายรับบริการปัจจัยการผลิตล่วงหน้าและสินเชื่อจากจากหัวหน้าโควต้าอ้อยด้วย

วิวัฒนาการของระบบการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรขนาดกลางที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ คือ มีเกษตรกรบางรายแบ่งพื้นที่ทำกินส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยมีการขุดบ่อบาดาลเพื่อสูบน้ำมาใช้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และมีการจ้างแรงงานนอกฟาร์มมาช่วยงาน แนวโน้มการผลิตเชิงหลากหลาย (Diversification) สำหรับเกษตรกรกลุ่มนี้ โดยการนำข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาเป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบการผลิตทางการเกษตร มีสาเหตุมาจากการพัฒนาเครือข่ายระบบชลประทานในพื้นที่ทุ่งลูกนก จากราคาที่สูงของข้าวโพดฝักอ่อน และจากความเป็นไปได้ในการจัดหาแรงงานจ้างชั่วคราวในพื้นที่

กลุ่ม 2.2 :ฟาร์มขนาดกลางปลูกพืชหลายชนิดและมีการเลี้ยงสัตว์ในระบบการผลิต (Polyculture – Animal/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกลุ่มนี้มีสัดส่วนพื้นที่ทำการเกษตรต่อหน่วยแรงงานครอบครัวน้อยกว่าเกษตรกรกลุ่มที่2.1 (ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก) คืออยู่ในช่วงประมาณ 3 – 20 ไร่ แปลงเพาะปลูกอยู่ในพื้นที่ที่มีการพัฒนาระบบเครือข่ายชลประทานดี จึงมีสภาพการใช้น้ำที่สะดวก ทำให้สามารถพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการดูแลเพิ่มขึ้น และเป็นพืชที่ให้มูลค่าเพิ่มสูงกว่าอ้อย เกษตรกรกลุ่มนี้มีการใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำการเกษตรในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การวางแผนปลูกข้าวโพดฝักอ่อนให้ได้พื้นที่ปลูกสูงสุดขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานครอบครัวที่มีอยู่และสภาพของระบบน้ำในแปลงปลูก สำหรับพื้นที่ทำกินส่วนที่เหลือ เกษตรกรจะไว้ใช้ในการปลูกอ้อยในแปลงเพาะปลูกที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ เกษตรกรสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ตลอดทั้งปี หากครัวเรือนเกษตรกรสามารถจัดหาแรงงานรับจ้างชั่วคราวสำหรับกิจกรรมการผลิตที่สำคัญซึ่งต้องใช้แรงงานมาก (Peak of Work) ซึ่งได้แก่ ช่วงการถอดยอดและการเก็บฝักข้าวโพด จะทำให้ครัวเรือนเกษตรกรนั้นสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่เพิ่มขึ้น และมีจำนวนครั้งของการปลูกในรอบปีมากขึ้น (เพิ่มจาก 2 – 3 ครั้งเป็น 4 – 5 ครั้งต่อปี) เทคนิคการแบ่งแปลงเพาะปลูกเป็นแปลงย่อยๆและการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเหลื่อมเวลากัน โดยมีช่วงการปลูกในแต่ละแปลงห่างกัน 7 – 10 วัน ซึ่งต้นข้าวโพดของแต่ละแปลงจะเจริญเติบโตต่างกัน จะทำให้เกษตรกรสามารถดูแลแปลงเพาะปลูกได้อย่างทั่วถึง เป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

สัดส่วนในการใช้พื้นที่ปลูกพืชแต่ละชนิดของครัวเรือนเกษตรแต่ละรายมีความหลากหลายมาก โดยความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของพื้นที่ต่อแรงงานครอบครัวเป็นปัจจัยสาเหตุ ครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำกินต่อหน่วยแรงงานครอบครัวน้อยก็จะเลือกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในกรณีที่เกษตรกรมีพื้นที่แต่มีแรงงานครอบครัวจำกัดก็สามารถเพิ่มพื้นที่การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้จากการหาแรงงานนอกครัวเรือนมาช่วย ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องมีเงินทุนในการจ่ายค่าจ้าง และในพื้นที่นั้นจะต้องมีแรงงานรับจ้างให้เรียกใช้บริการได้เป็นประจำ การช่วยเหลือด้านแรงงานด้วยระบบเอาแรงระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านสามารถช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูงได้เช่นกัน

เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่มีความสามารถในการลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตร การเตรียมดินปลูกพืชและการขนส่งผลผลิต จึงเป็นการรับบริการจากกลุ่มหัวหน้าโควต้าหรือกลุ่มพ่อค้าคนกลางในพื้นที่

เกษตรส่วนหนึ่งในกลุ่มนี้มีเงินทุนเพียงพอที่จะพัฒนาระบบการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงหมูขุนซึ่งมีบริษัทธุรกิจเอกชนเข้าร่วมดำเนินการและร่วมลงทุน (Contact Farming) การเลี้ยงวัวเนื้อหรือวัวนมซึ่งต้องการทุนที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ

ระบบการผลิตที่ผสมผสานระหว่างการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวนม เป็นระบบการผลิตที่ให้มูลค่าเพิ่มและผลตอบแทนสูง โดยเกษตรกรที่สามารถพัฒนาระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม จะต้องเป็นเกษตรกรที่มีแรงงานครัวเรือนพอเพียงคือ อย่างน้อย 2 – 3 คน เงินทุนเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งเนื่องจากการเลี้ยงวัวนมต้องการเงินลงทุนสูง ในกรณีที่เกษตรกรขาดเงินทุนของตนเองสามารถขอรับบริการด้านสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรได้ โดยต้องมีที่ดินในการค้ำประกัน สำหรับรายได้ที่ได้รับจากระบบการผลิตแบบผสมผสานระหว่างข้าวโพดฝักอ่อนและวัวนมมากกว่าระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพียงอย่างเดียวถึง 2 เท่า

เกษตรกรที่มีแรงงานครัวเรือนน้อยและมีความสามารถในการลงทุนน้อยกว่าจะพัฒนาระบบการผลิตข้าวโพดฝักอ่อน – วัวเนื้อแทนระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม เนื่องจากการทำงานมีความเข้มข้นด้านแรงงานน้อยกว่า การลงทุนด้านการเลี้ยงต่ำกว่า และความต้องการต้นข้าวโพดฝักอ่อนทั้งด้านปริมาณและคุณภาพเพื่อเป็นอาหารสำหรับวัวเนื้อน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับวัวนม แม้ระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวเนื้อ จะให้รายได้ในระดับปานกลางคือ ต่ำกว่าระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม แต่เกษตรกรก็ได้รับผลตอบแทนมากกว่าการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพียงอย่างเดียว

กลุ่ม 2.3 :ฟาร์มขนาดกลางปลูกพืชผสมผสาน มี/ ไม่มีระบบการเลี้ยงสัตว์ (Polyculture with/without Animal/ Family Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีการปลูกข้าวในระบบการผลิต เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินในบริเวณที่ค่อนข้างลุ่ม (Low Land) ซึ่งอยู่ในเขตตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูนก เป็นพื้นที่ที่มีระบบชลประทานเข้าถึงแต่พื้นที่บางแปลงมีปัญหาด้านการระบายน้ำ เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณที่มีการระบายน้ำดี จะสามารถปลูกอ้อยหรือปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ โดยสัดส่วนการใช้พื้นที่ในการปลูกพืชแต่ละชนิดขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านขนาดของพื้นที่ สภาพการชลประทาน และจำนวนแรงงานที่มีในครัวเรือน

การทำนาในพื้นที่นี้สามารถทำได้ 2 ครั้งในรอบปี โดยในช่วงฤดูนาปีซึ่งมีปริมาณน้ำมาก เกษตรกรจะใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองในแปลงนาที่มีการระบายน้ำไม่ดี แต่หากแปลงนาอยู่ในพื้นที่ที่สามารถควบคุมระดับน้ำได้ เกษตรกรจะเลือกปลูกข้าวพันธุ์แนะนำลูกผสมซึ่งให้ผลผลิตสูง สำหรับการทำนาในฤดูนาปรัง เกษตรกรใช้ข้าวพันธุ์แนะนำลูกผสมซึ่งเป็นพันธุ์ไม่ไวแสง จึงสามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี

โดยทั่วไปครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้มักเป็นเจ้าของที่ดิน แรงงานที่ใช้ในการทำนาเป็นแรงงานในครอบครัว มีปัจจัยการผลิตด้านเครื่องทุ่นแรงได้แก่ รถไถนา เครื่องสูบน้ำ เป็นของตนเอง ในกรณีที่ไม่มีเงินลงทุนซื้อรถไถนาเป็นของตนเองก็สามารถเช่ารถไถนาจากเกษตรกรรายอื่นในพื้นที่ได้ สำหรับการ

เก็บเกี่ยวข้าวและนวดข้าว เกษตรกรจะใช้บริการจากรถเกี่ยวและนวดข้าวซึ่งเป็นของคนต่างถิ่นเข้ามาบริการในพื้นที่ทุ่งลูกนก

เกษตรกรในกลุ่มนี้สามารถพัฒนาการเลี้ยงสัตว์คือวัวเนื้อและวัวนมในระบบการผลิตทางการเกษตรของตนเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านแรงงานครอบครัว และความสามารถในการลงทุน

ภาพที่ 13 เมล็ด “ข้าวปลูก” ในการทำนาแบบหว่านน้ำตม
การหว่านเมล็ดข้าวใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก

ภาพที่ 14 ข้าวในระยะออกดอก

ภาพที่ 15 รถเก็บเกี่ยวและนวดข้าวในฤดูนาปรัง

ภาพที่ 16 การเตรียมแปลงปลูกอ้อยขนาดใหญ่ในระบบนาหมุน

ภาพที่ 17 แปลงปลูกอ้อยในเขตที่ดอน ตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนก

ภาพที่ 18 การให้น้ำในแปลงปลูกข้าวโพดฝักอ่อน
ใช้แรงงานคนเป็นหลัก

ภาพที่ 19 การเกื้อกูลกันระหว่างระบบการผลิต
ข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวเนื้อ

ภาพที่ 20 การใช้ประโยชน์ของต้นข้าวโพดฝักอ่อนในการเลี้ยงวัวเนื้อ
เกษตรกรตัดต้นฟางข้าวเข้าสู่แปลงปลูกหลังการเก็บฝักข้าวโพดแล้ว

ประเภทที่ 3 : ครัวเรือนเกษตรขนาดเล็กมาก/ฟาร์มระบบครอบครัว (Very Small Family Farm)

เกษตรกรประเภทนี้พบเป็นจำนวนมากในเขตตอนกลางและพบกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ทุ่งลูกนก มีพื้นที่ถือครองขนาดเล็กมากคือระหว่าง 1-6 ไร่ จากภาวะหนี้สินซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่อ้อยมีราคาตกต่ำ ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ได้ขายที่ดินทำกินของตนเองบางส่วน เกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ต้องเช่าที่ดินทำการเกษตรจากผู้อื่น เพิ่มจากที่ดินที่ตนมีอยู่

การครอบครองที่ดินและเงินทุนเป็นปัญหาสำคัญที่เกษตรกรกลุ่มนี้ประสบ เมื่อพิจารณาถึงแรงงานครอบครัวจะพบว่ามีจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดที่ดินถือครอง นั่นคือมีแรงงานส่วนเกินซึ่งสามารถออกไปทำงานนอกฟาร์ม ซึ่งเป็นทั้งงานในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรกรประเภทที่ 3 ย่อยๆ เป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

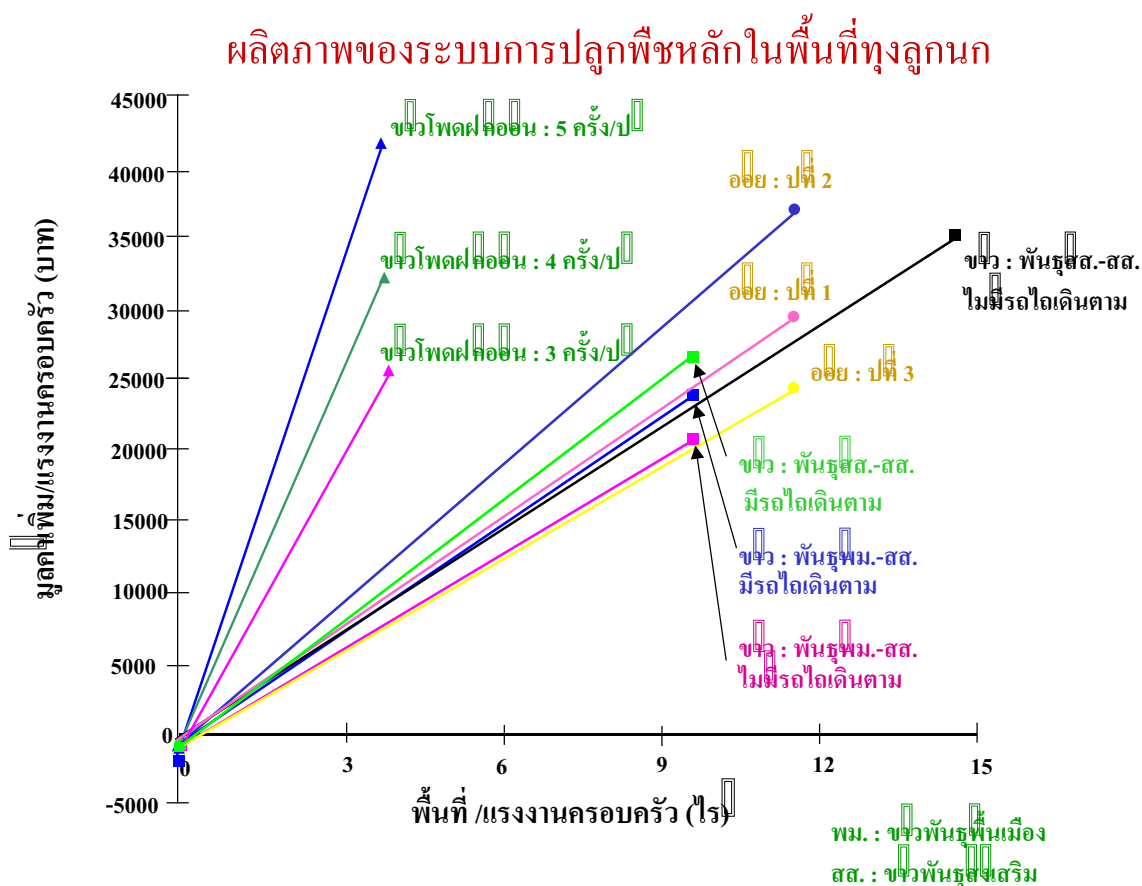
กลุ่ม 3.1 : ฟาร์มขนาดเล็กมากมีระบบการผลิตแบบใช้แรงงานเข้มข้น (Babycorn Monoculture/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ทำกินขนาดเล็กมากคือน้อยกว่า 3 ไร่ ต่อแรงงานครอบครัว และเป็นพื้นที่สามารถรับน้ำจากระบบชลประทานได้ดี จึงเลือกระบบการผลิตทางการเกษตรที่เข้มข้นในด้านการใช้แรงงานครอบครัว (Labour Intensive Farming) ได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยมีจำนวนครั้งของการปลูกถึง 5 ครั้งในรอบปี เกษตรกรบางรายมีการเช่าที่ดินเพิ่มในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพื่อใช้แรงงานครอบครัวให้เต็มที่ ในขณะที่เกษตรกรบางรายนอกจากจะทำการผลิตในฟาร์มของตนเองแล้ว ยังมีอาชีพรับจ้างทำการเกษตรให้กับเกษตรกรรายอื่น เช่น รับจ้างปลูกข้าวโพด รับจ้างเก็บข้าวโพด และรับจ้างทั่วไป รายได้หลักของครัวเรือนที่ได้จากการผลิตในฟาร์ม และรายได้เสริมที่ได้จากการทำงานรับจ้างในพื้นที่ มีเพียงพอที่จะทำให้อยู่ภาคเกษตรต่อไปได้ โดยรายได้ที่ได้รับจากการขายแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรมีสัดส่วนประมาณ 30-50% ของรายได้สุทธิครัวเรือน

เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่มีเงินทุนและไม่มีโอกาสได้รับบริการสินเชื่อจากธนาคาร เนื่องจากมีที่ดินถือครองจำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อการค้ำประกันสินเชื่อ ดังนั้นจึงขาดโอกาสการลงทุนด้านการเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรบางรายจำเป็นต้องรับบริการ เงินกู้จากพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนในพื้นที่เพื่อนำไปซื้อปัจจัยการผลิตในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เกษตรกรรายที่มีพื้นที่เพาะปลูกในเขตที่ลุ่ม (มักมีพื้นที่น้อยกว่า 1 ไร่) จะทำนาปลูกข้าว โดยผลผลิตที่ได้จะไม่มีการขายแต่จะเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน

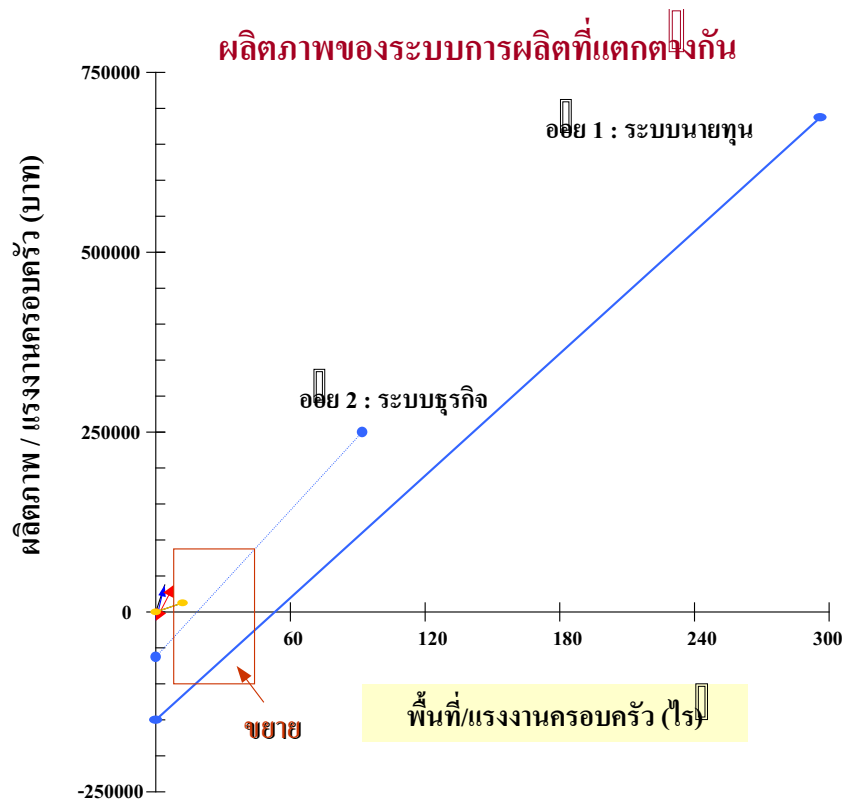
กลุ่ม 3.2 :ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกอ้อยเป็นพืชหลักและขายแรงงาน (Sugarcane Monoculture/ Laborforce in Non-Agriculture)

ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีเงื่อนไขข้อจำกัดในการผลิตทางการเกษตร กล่าวคือมีขนาดที่ดินทำกินเล็กมากคือ น้อยกว่า 3 ไร่ต่อแรงงานครอบครัว และเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้รับน้ำจากระบบชลประทาน ทำให้ไม่สามารถพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในระบบการผลิตทางการเกษตรได้ เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่ต้องการน้ำสม่ำเสมอตลอดปฏิทินการเพาะปลูก เกษตรกรกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะปลูกอ้อย ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ใช้แรงงานน้อย (Labor Extensive Farming) แต่เป็นพืชที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงปีละ 1 ครั้ง ในพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กอ้อยไม่สามารถทำรายได้เลี้ยงครอบครัวเกษตรกรได้ นอกจากเกษตรกรจะต้องหารายได้เพิ่มจากการทำงานรับจ้างในภาคการเกษตรแล้ว สมาชิกส่วนหนึ่งในครัวเรือนจำเป็นต้องหางานที่มีรายได้สม่ำเสมอทำนอกภาคการเกษตร เช่น เป็นคนงานรับจ้างในโรงงานเป็นคนขับรถบรรทุก เป็นต้น ซึ่งพบว่ารายได้นอกฟาร์มเป็นรายได้หลักของครอบครัว โดยมีสัดส่วนมากกว่า 50 % ของรายได้สุทธิครัวเรือน

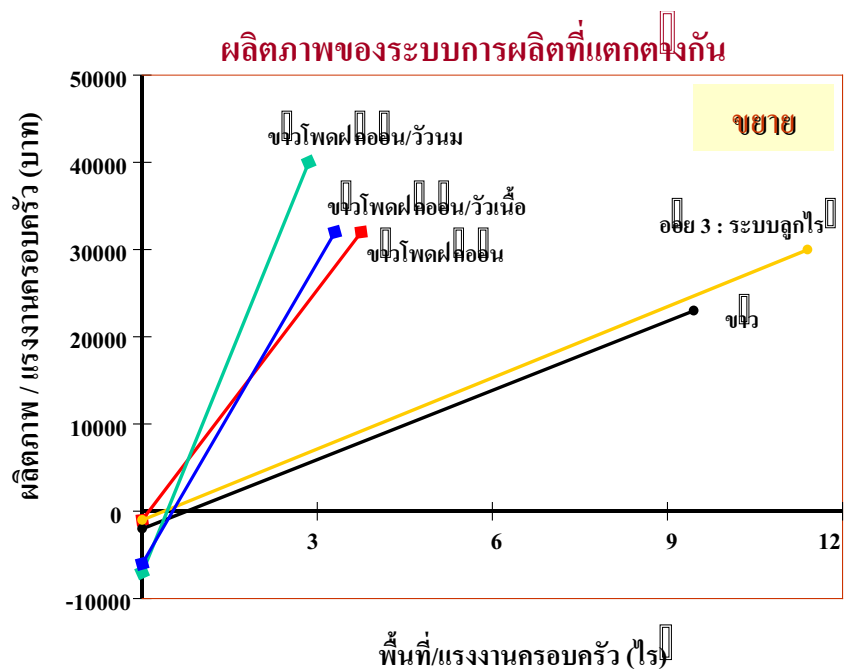

ภาพที่ 21 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานระหว่างการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ข้าว และอ้อย

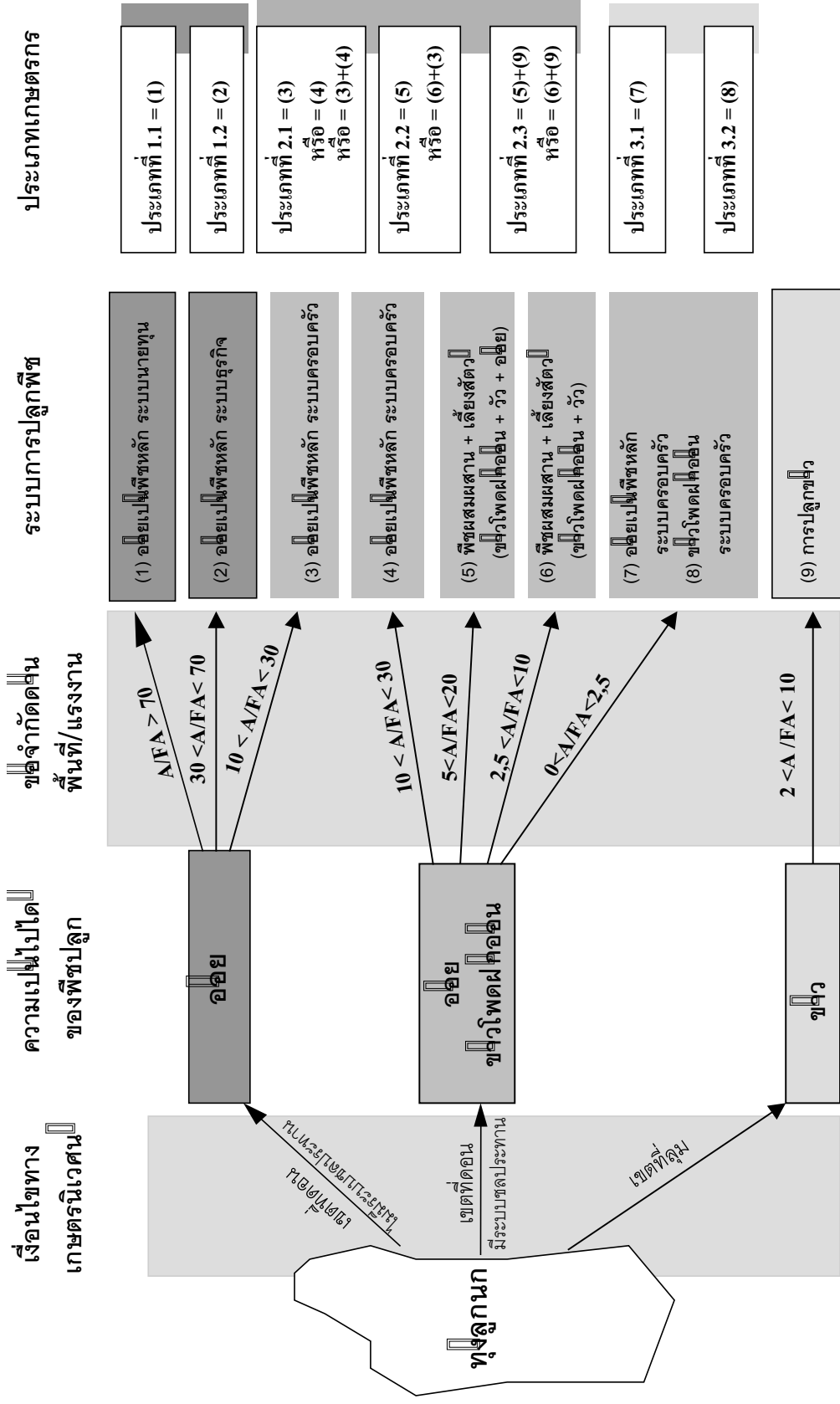

ภาพที่ 22 ความแตกต่างของผลผลิตภาพแรงงานระหว่างการผลิตทางการเกษตร ระบบนายทุนและระบบครอบครัวในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ภาพที่ 23 ความแตกต่างของผลผลิตภาพแรงงานภายใต้ระบบการผลิตที่แตกต่างกัน ของฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กในระบบครอบครัว

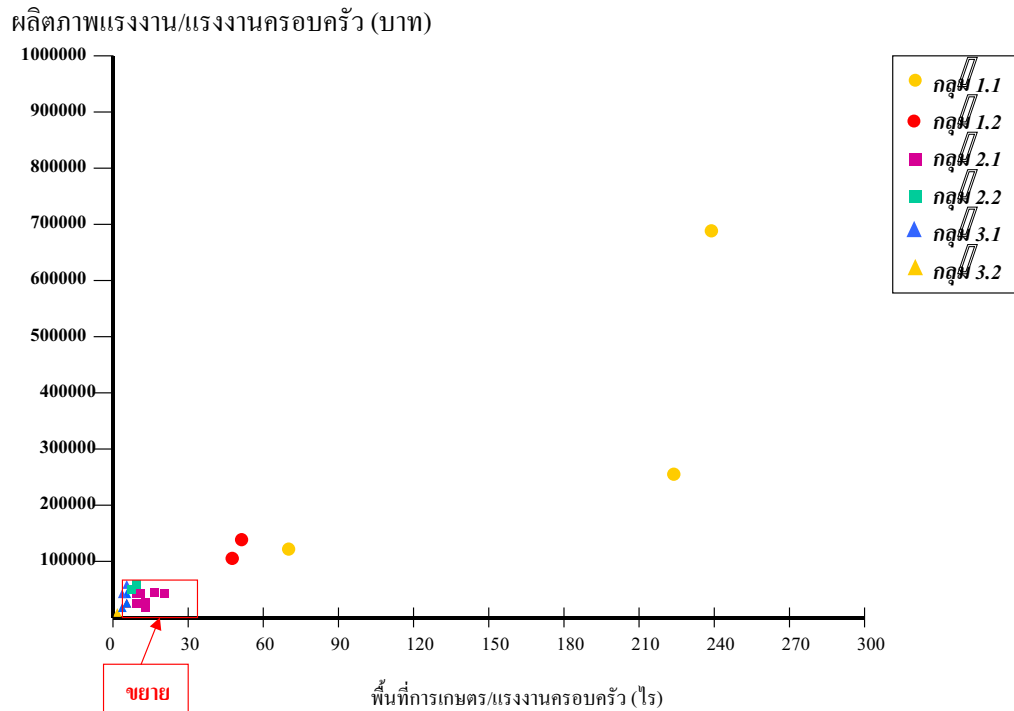

* A/FA = พื้นที่/แรงงานครอบครัว (ไร่)

ภาพที่ 24 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการผลิตทางการเกษตรและประเภทเกณฑ์

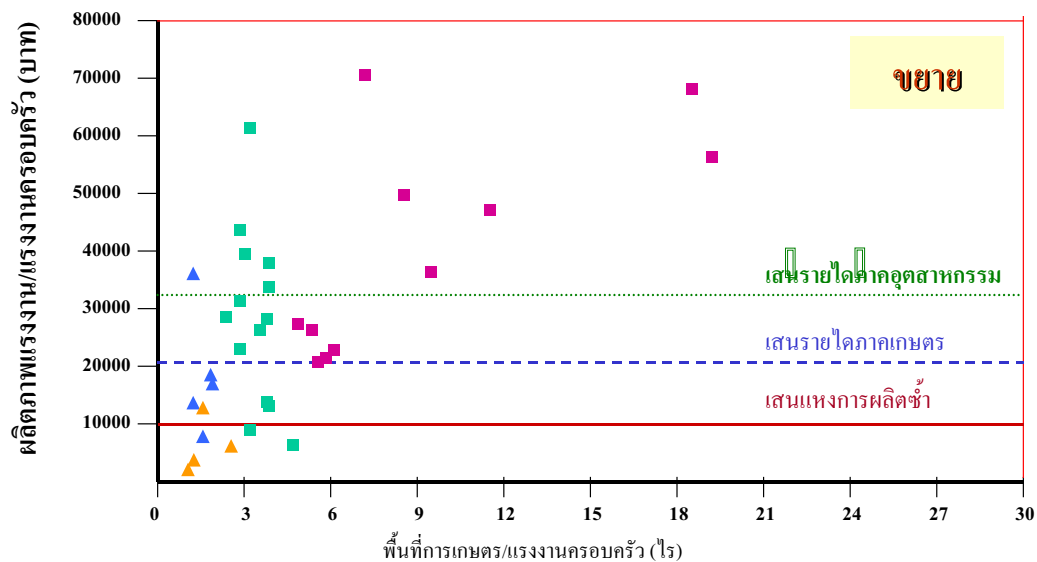

ผลิตภาพแรงงานและประเภทเกษตรกร

ภาพที่ 25 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานระหว่างเกษตรกรประเภทต่างๆ

ผลิตภาพแรงงานและประเภทเกษตรกร

- กลุ่ม 1.1 : ฟาร์มขนาดใหญ่ : ระบบนายทุน   ■ กลุ่ม 2.1 : ฟาร์มขนาดกลางระบบครอบครัว   ▲ กลุ่ม 3.1 : ฟาร์มขนาดเล็กมาก : ไร่แรงงานเข้มข้น
● กลุ่ม 1.2 : ฟาร์มขนาดใหญ่ : ระบบธุรกิจ   ■ กลุ่ม 2.2 : ฟาร์มขนาดเล็กระบบครอบครัว   ▲ กลุ่ม 3.2 : ฟาร์มขนาดเล็กมาก : ขยายแรงงาน

ภาพที่ 26 ความสามารถในการอยู่รอดและการผลิตซ้ำของฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก

ประเภทที่ 4. กลุ่มไร้ที่ดิน (Landless)

เป็นกลุ่มที่เกิดจากกระบวนการล้มสลาย (Elimination Process) ของเกษตรกรรายเล็กในวิวัฒนาการของระบบชุมชนเกษตรกรรมของพื้นที่ทุ่งลูกนก (เนื่องมาจากเป็นครอบครัวที่มีที่ดินทำกินน้อยและมีลูกมาก เมื่อมีการแบ่งมรดกที่ดินจึงถูกแบ่งย่อยเป็นขนาดเล็กมากไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพการเกษตร) และเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ไม่มี “ทางเลือก” นอกจากเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่เกษตรกรรายใหญ่

เกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ต้องการเช่าที่ดินจากผู้อื่นเพื่อประกอบอาชีพการเกษตรและอยู่ในท้องถิ่นต่อไป แต่มีเกษตรกรบางรายที่ต้องการหลุดออกจากวิถีชีวิตเดิมคือ ออกจากภาคการเกษตรเพื่อทำงานเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งพวกเขาคาดหวังว่าจะได้รับค่าจ้างและรายได้ที่ดีกว่าการมีชีวิตอยู่ในภาคการเกษตร

3.5 ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนภายในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ในอดีตครัวเรือนเกษตรกรมีความแตกต่างกันน้อยจากวิถีการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติและเพื่อการยังชีพ การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพากันและกันด้วยวัฒนธรรมขนบ การลงแขกเอาแรงกันในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวเป็นการแลกเปลี่ยนด้านเวลาการทำงาน แม้บางครั้งอาจมีการขอยืมเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรหรือปัจจัยการผลิตอื่นๆ แต่ก็เป็นไปในลักษณะที่ไม่คิดมูลค่า ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนกเมื่อ 30 - 40 ปีที่แล้วมา

วิวัฒนาการของชุมชนทุ่งลูกนกในด้านระบบการผลิตทางการเกษตรได้ส่งผลให้แตกต่างทางชนชั้นระหว่างครัวเรือนเกษตรกรเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ปัจจุบันนี้ความสัมพันธ์ในชุมชนมีระบบเศรษฐกิจเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน การจ้างแรงงาน การเช่าเครื่องจักรกลการเกษตร ระบบการกู้ยืมเงิน เกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรมีความสามารถในการเข้าถึงและครอบครองปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน เกษตรกรรายใหญ่ถือครองที่ดินทำกินจำนวนมาก มีเงินทุนและเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ (เกษตรกรประเภทที่ 1) ได้ดำเนินธุรกิจการให้บริการแก่เกษตรกรรายย่อย (ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ปลูกอ้อย) ซึ่งมีพื้นที่ทำกินจำกัดและมีความสามารถในการลงทุนต่ำ (เกษตรกรประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3) การจัดหาปัจจัยการผลิตล่วงหน้า (ปุ๋ย ยา น้ำมันเชื้อเพลิง) การให้บริการรถไถเพื่อเตรียมดิน การจัดหาแรงงานในการปลูกอ้อย/แรงงานในการตัดอ้อย และการให้บริการรถบรรทุกเพื่อขนส่งผลผลิตอ้อยเข้าสู่โรงงาน ค่าใช้จ่ายต่างๆ เหล่านี้เกษตรกรรายย่อยจะต้องจ่ายให้แก่เกษตรกรกลุ่มนายทุน โดยมีอัตราดอกเบี้ยในระดับที่ค่อนข้างสูง ในบางกรณีเกษตรกรรายย่อยจำเป็นต้องขอยืมเงินค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตด้านอื่นๆ จากกลุ่มนายทุนหัวหน้าโควต้าหรือเจ้าแก้อ้อย เมื่อคิดรายได้ช่วงปลายปีเกษตรกรบางรายเกือบจะไม่มีเงินเหลือเพื่อการลงทุนในปีต่อไป หากช่วงปีใดที่ราคาอ้อยตกต่ำมาก เกษตรกรผู้ปลูกอ้อยรายย่อย อาจจำเป็นต้องขายที่ดินเพื่อขอใช้หนี้สินที่มีอยู่กับเกษตรกรกลุ่มนายทุน

การพัฒนากระบวนการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนก ช่วยทำให้เกษตรกรรายย่อยได้รับโอกาสในการสร้างมูลค่าเพิ่มจากที่ดินและจากแรงงานครัวเรือนที่มีอยู่ รายได้ที่มากขึ้นทำให้สถานะหนี้สินเริ่มลดน้อยลง อัตราการพึ่งพาปัจจัยการผลิตและสินเชื่อจากกลุ่มเกษตรกรรายทุนผู้ปลูกอ้อยเริ่มลดลงตามลำดับ เกษตรกรที่ถือครองที่ดินขนาดเล็กและมีแรงงานครอบครัวจำนวนมาก จะเช่าที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจากกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดใหญ่ หากยังมีแรงงานส่วนเกินที่เหลือจากการผลิตในฟาร์มของตน ก็จะเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่ฟาร์มอื่นๆ ในพื้นที่ แรงงานรับจ้างด้านการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ทุ่งลูกนก ได้แก่ แรงงานในครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก (เกษตรกรประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3) รวมถึงแรงงานจากกลุ่มไร้ที่ดิน (ประเภทที่ 4)

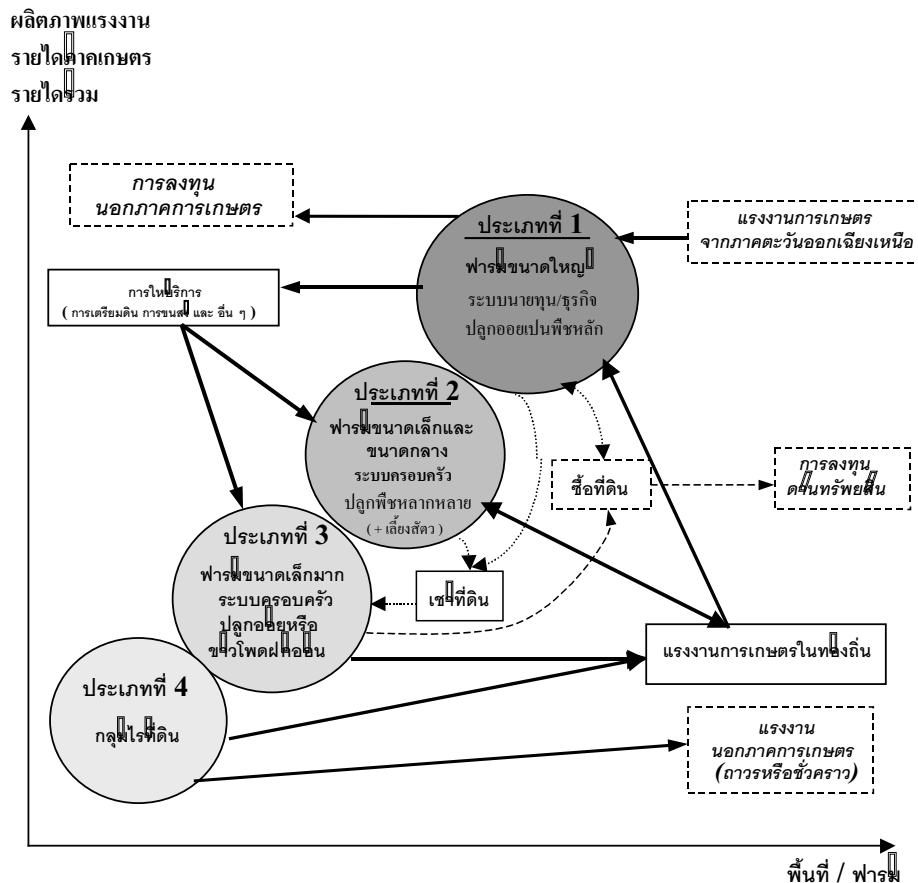
3.6 ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนในพื้นที่ทุ่งลูกนกกับสังคมภายนอก

การขยายตัวของชุมชนเมืองและการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ได้ก่อให้เกิดธุรกิจด้านการซื้อขายที่ดินและสิ่งก่อสร้าง (Real Estate) กลุ่มนักลงทุนด้านหลักทรัพย์ที่ดินและสิ่งก่อสร้างนี้เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญต่อระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก การกว้านซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไร การก่อสร้างอาคารร้านค้าและโครงการหมู่บ้านจัดสรร เป็นสาเหตุที่ทำให้พื้นที่การเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกลดลงอย่างมาก ราคาที่ดินที่เพิ่มสูงขึ้นเป็นเหตุจูงใจให้เกษตรกรในพื้นที่ โดยเฉพาะเกษตรกรรายเล็ก ตัดสินใจขายที่ดินของตนเองและอพยพโยกย้ายไปหาที่ดินทำกินใหม่ในพื้นที่ห่างไกล

เกษตรกรรายใหญ่ที่มีระบบการทำฟาร์มในรูปแบบนายทุน (เกษตรกรประเภทที่ 1) ได้นำเงินทุนส่วนหนึ่งที่ได้จากการสะสมทุนภาคการเกษตร ไปลงทุนในกิจกรรมด้านอื่นๆ นอกฟาร์ม เช่น การเป็นหุ้นส่วนในกิจการโรงงานน้ำตาล หรือการให้บริการรถบรรทุกเพื่อการขนส่ง เกษตรกรรายใหญ่ทุกรายมีกิจกรรมนอกภาคการเกษตร เช่น บริษัทรับเหมาก่อสร้าง ธุรกิจที่ดิน/บ่อทรายหรือโรงงานทำพลาสติก เป็นต้น

กลุ่มพ่อค้าคนกลาง (Middleman) ต่างท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ทุ่งลูกนกในการลงทุนเพื่อการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน ขณะเดียวกันก็ดำเนินกิจกรรมด้านการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร

ในด้านเครื่องจักรกลการเกษตรที่ให้บริการอยู่ในพื้นที่ทุ่งลูกนก พบว่ามีบางกรณีที่เป็นกิจการของนายทุนนอกพื้นที่เช่นกัน ได้แก่ รถตัดอ้อย ซึ่งเป็นของโรงงานน้ำตาลในจังหวัดกาญจนบุรี รถเกี่ยวและนวดข้าวของเกษตรกรรายใหญ่จากพื้นที่บางเลนซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ มาให้บริการแก่ชาวนารายเล็กในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ภาพที่ 27 ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนภายในพื้นที่ทุ่งลูกนก และระหว่างพื้นที่ทุ่งลูกนก กับสังคมภายนอก

การสร้างงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการได้ทำให้จำนวนแรงงานรับจ้างด้านการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกลดน้อยลง รายได้ที่สม่ำเสมอและมากกว่าการทำงานภาคการเกษตร ทำให้แรงงานส่วนหนึ่งในพื้นที่ทุ่งลูกนกออกไปทำงานรับจ้างทั้งที่เป็นงานชั่วคราวและงานประจำนอกพื้นที่ จากสาเหตุของการเคลื่อนย้ายแรงงานเกษตรสู่นอกภาคเกษตรนี้เอง ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานท้องถิ่นในพื้นที่ ฟาร์มขนาดใหญ่ได้มีการจ้างแรงงานรับจ้างจากภายนอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรรายใหญ่ทำฟาร์มในระบบนายทุนหรือระบบธุรกิจ เกษตรกรขนาดกลางทำการผลิตในระบบครัวเรือน หรือเกษตรกรรายเล็ก ต่างต้องพึ่งพาสังคมภายนอกโดยเฉพาะ “การตลาด” ซึ่งเป็นทั้งแหล่งจัดหาปัจจัยการผลิตและแหล่งรับซื้อผลผลิตการเกษตร

3.7 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

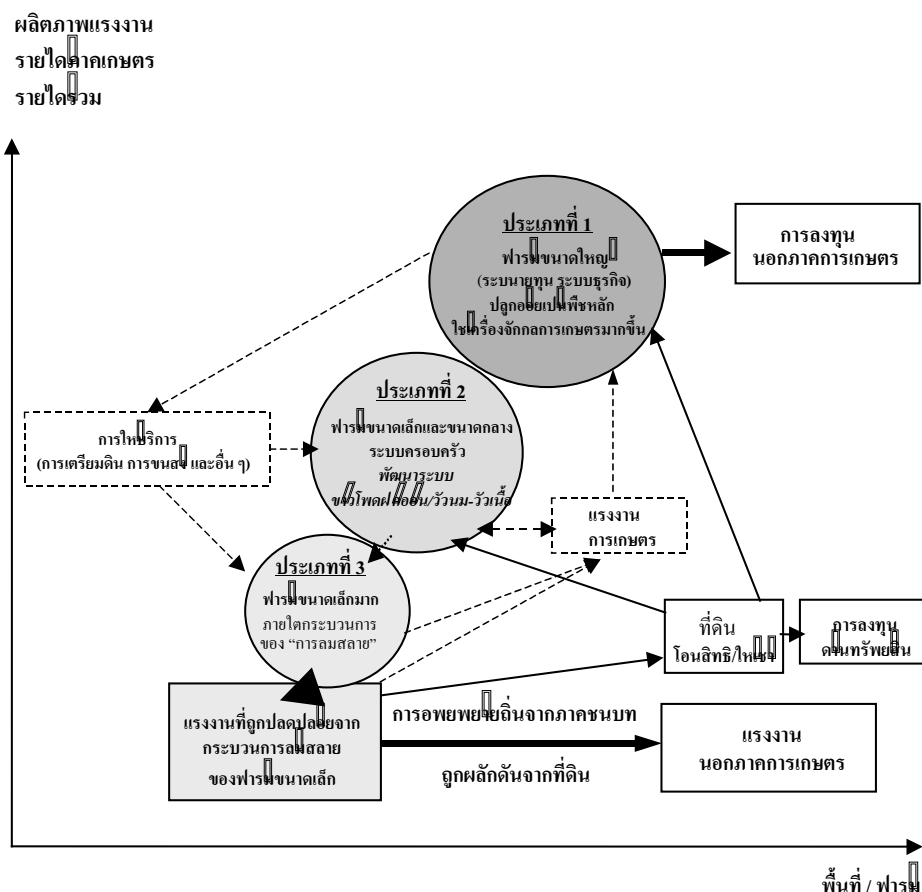
วิวัฒนาการที่อาจเป็นไปได้ของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงไว้ในแผนภาพที่ 4 วิวัฒนาการที่สร้างขึ้นในภาพ (Projection) มีฐานคิดที่ว่า การขยายตัวของชุมชนเมืองและการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมจะยังคงดำเนินต่อไป โอกาสในการลงทุนและทำงานนอกภาคการเกษตรจึงยังคงมีอยู่ในระดับหนึ่ง

ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย (เกษตรกรประเภทที่ 3) จะเข้าสู่กระบวนการล้มสลาย (Elimination) เนื่องจากขนาดที่ดินถือครองที่เล็กมากไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต แม้จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นระบบการผลิตการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive Farming) ที่ให้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่และแรงงานสูง ความไม่แน่นอนของราคาผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นจากราคาปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้ประสบภาวะเสี่ยงและอาจกลายเป็นกลุ่มไร้อิสรภาพ (Landless) แนวโน้มที่จะออกจากภาคการเกษตรไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอื่นๆ มีค่อนข้างสูง และหากสมาชิกในครอบครัวไม่สืบทอดกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร ฟาร์มกลุ่มนี้จะหลุดออกจากภาคการเกษตรอย่างถาวรในอนาคตอันใกล้

ครัวเรือนเกษตรกรขนาดใหญ่ (เกษตรกรประเภทที่ 1) จะได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานรับจ้างภาคการเกษตร ซึ่งอาจส่งผลให้อัตรากำลังแรงงานสูงขึ้น การลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตรจะเพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนแรงงานคน อย่างไรก็ตาม ฟาร์มขนาดใหญ่ที่จะดำรงอยู่ในภาคการเกษตรต่อไปได้ จะต้องเป็นฟาร์มที่ดำเนินกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่ให้ผลตอบแทนหรือรายได้ในระดับที่ดีเมื่อเปรียบเทียบกับทางเลือกอื่น (Capital Mobility) ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ในกิจกรรมนอกภาคการเกษตร การแข่งขันด้านผลตอบแทนในการลงทุนระหว่างภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรจึงเป็นดัชนีชี้วัดที่สำคัญของทิศทางการพัฒนาฟาร์มขนาดใหญ่

ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก (เกษตรกรประเภทที่ 2) จะมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กลงจากการแบ่งแยกที่ดินให้แก่ลูกหลานในครอบครัวรุ่นต่อไป ซึ่งจะส่งผลให้ระบบผลิตทางการเกษตรมีความเข้มข้นในด้านการใช้แรงงานมากยิ่งขึ้น (Labor Intensive Farming) และมีความหลากหลายในการผลิตเพิ่มขึ้น (Diversification) ฟาร์มเหล่านี้จะพัฒนาระบบการผลิตผสมผสานระหว่างการผลิตข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัว (วัวเนื้อ/วัวนม) ซึ่งจะทำให้มีการใช้แรงงานครอบครัวอย่างมีประสิทธิภาพ จำนวนวัวที่เพิ่มขึ้นในฝูงถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการสะสมทุน อาจมีการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรและลงทุนร่วมกันในด้านเครื่องจักรกลการเกษตรซึ่งสอดคล้องกับระบบการผลิตที่มีอยู่ในฟาร์ม

ภาพที่ 28 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

สำหรับการให้บริการของฟาร์มขนาดใหญ่ในพื้นที่ทุ่งลูกนกจะมีข้อจำกัดมากขึ้น เนื่องจากราคาอ้อยมีแนวโน้มไม่เพิ่มขึ้น ผลตอบแทนที่ได้รับจากการปลูกอ้อยจึงน้อยลง ทำให้พื้นที่ปลูกอ้อยในพื้นที่ทุ่งลูกนกมีแนวโน้มลดลงโดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก

5. อภิปรายผล

การเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ความต้องการผลผลิตทางการเกษตร ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาระบบเครือข่ายการค้าและธุรกิจเกษตร การปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ (Artificialization) โดยเฉพาะการพัฒนาระบบชลประทาน การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นภายใต้ผลกระทบจากข้อจำกัดและโอกาสที่แตกต่างกัน ทั้งในด้านเกษตรนิเวศ (Agro-Ecological Condition) และด้านเศรษฐกิจสังคม (Socio-Economic Condition) โดยเฉพาะความแตกต่างของครัวเรือนเกษตรในด้านการครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ (ทุน ที่ดิน แรงงาน) และการเข้าถึงระบบตลาดที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคม ได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตร ในช่วงแรก ระบบการผลิตเพื่อการบริโภคที่พอเพียง (Autoconsumption) เป็นระบบการผลิตหลักในพื้นที่ทุ่งลูกนก การแลกเปลี่ยนเงินตราถูกจำกัดเฉพาะวงและความไม่เท่าเทียมกันในด้านทรัพย์สินยังมีน้อย เมื่อพื้นที่ทุ่งลูกนกได้ถูกผนวกเข้ากับระบบการค้า ระบบเศรษฐกิจเงินตราได้เข้ามามีความสำคัญในการแลกเปลี่ยน การสะสมทุนได้เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรบางกลุ่มและท้ายสุดได้ก่อกำเนิดเกษตรกร “นายทุน” ขึ้นในพื้นที่ ความแตกต่างทางสังคม (Social Differentiation) ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนกนี้ไม่ใช่สิ่งน่าประหลาดใจ เมื่อเราพิจารณาถึงทำเลที่ตั้งและสาธารณูปโภคที่ดีของพื้นที่ทุ่งลูกนก (ถนน การคมนาคม รถไฟ ตลาด โรงงานแปรรูปผลผลิตการเกษตรและโรงงานอุตสาหกรรม) ซึ่งส่งผลให้กระบวนการผสมผสานเข้ากับระบบการค้าทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติเป็นไปอย่างรวดเร็ว ภาคเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกยอมจำนนต่อระบบทุนนิยม กระบวนการสะสมทุนได้เกิดขึ้นกับครัวเรือนเกษตรกรที่ครอบครองปัจจัยในการผลิต และกระบวนการล่มสลายได้เกิดขึ้นกับกลุ่มที่เหลื่อ เช่นเดียวกับภาคเกษตรในพื้นที่อื่นๆทั่วโลกซึ่งกระบวนการทั้ง 2 นี้กำลังดำเนินอยู่

ความเป็นไปได้ของการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรโดยเฉพาะการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเกิดจากการได้รับโอกาสในการเคลื่อนย้ายทุนเอกชนเข้าสู่ระบบการค้า ธุรกิจเกษตร อุตสาหกรรมและการเก็งกำไร การเคลื่อนย้ายเงินทุนเหล่านี้เป็นผลมาจากการดำเนินการของบริษัทในประเทศและต่างประเทศโดยเฉพาะเครือข่ายนานาชาติ เช่นเดียวกันในหลายกรณีที่มีการค้าธุรกิจการเกษตร การขายปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย สารเคมี) อยู่ภายใต้การผูกขาดของพ่อค้าคนกลาง นายทุนท้องถิ่น ผู้ปล่อยเงินกู้ ซึ่งเกษตรกรมีความสัมพันธ์และมีพันธะสัญญาในการผลิตสินค้าทางการเกษตรในลักษณะโควต้า ในภาพรวม การเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก ณ ปัจจุบันนี้พึ่งพาระบบการตลาด ธุรกิจการเกษตรเป็นอย่างมาก ทั้งตลาดการค้าในประเทศและตลาดต่างประเทศ ซึ่งในกรณีนี้ภาคเกษตรเป็นภาคที่อ่อนแอและถูกโจมตีได้ง่ายจากความเสี่ยงทางการตลาด และจากการใช้สิทธิพิเศษของนักลงทุน

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้แสดงบทบาทที่สำคัญในการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานให้แก่ระบบชลประทาน การรักษาความสม่ำเสมอของราคาผลิตภัณฑ์เกษตร หรือการจัดตั้งโครงการและสนับสนุนการเงินให้แก่โครงการพัฒนาการเกษตรต่างๆ ทำการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ เช่น โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคนม อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนจากภาครัฐมีข้อจำกัดจากความตกลงและความร่วมมือทางการค้าระหว่างประเทศ (GATT องค์การค้าโลก ธนาคารโลก) การสนับสนุนจากภาครัฐในด้านการเกษตรได้มีการปรับเปลี่ยนจากหน้าที่การสั่งการซึ่งเป็นระบบเชิงอำนาจ มาเป็นหน้าที่ในการให้คำแนะนำ ให้ข้อมูล และให้ความช่วยเหลือดูแล ภาคธุรกิจเอกชนด้านอุตสาหกรรมอาหารจึงก้าวเข้ามามีบทบาทโดยตรงในทิศทางการพัฒนาการเกษตรพื้นที่ทุ่งลูกนก

จากระยะทางที่ไม่ห่างจากกรุงเทพฯ พื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและชุมชนเมืองเป็นอย่างมาก ในด้านหนึ่ง พื้นที่ที่ใช้ในการเกษตรได้ถูกเปลี่ยนสภาพจากการเพาะปลูกเป็นการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน รองรับการขยายตัวของชุมชนเมืองกรุงเทพฯ และปริมณฑล และรองรับการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม การซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของชุมชนและอุตสาหกรรม ที่ดินในการเกษตรที่ถูกซื้อไปได้นำไปใช้ในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม (ได้แก่การจัดซื้อที่ดิน/ทรายชุดเพื่อนำไปใช้ในการก่อสร้างอาคาร) หรือเพื่อการเก็งกำไร ทำให้ที่ดินมีราคาแพง เกษตรกรรายเล็กไม่สามารถเป็นเจ้าของที่ดินได้ ในทางตรงกันข้าม เมืองและกิจกรรมของเมืองเป็นแหล่งจ้างแรงงานและก่อให้เกิดอาชีพแก่ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนก ยิ่งไปกว่านั้น กรุงเทพฯ ภาคอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเกษตรที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับตลาดต่างประเทศ เป็นแหล่งกระจายสินค้าการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ทุ่งลูกนก

อย่างไรก็ตาม ไม่มีสิ่งใดจะรับประกันได้ว่า ถ้าเราปล่อยให้พลังด้านการตลาดชี้นำการพัฒนาทางพื้นที่ทุ่งลูกนก การเกษตรของพื้นที่นี้จะมีทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมสำหรับประชากรของทุ่งลูกนกสำหรับประเทศไทย โดยคุณลักษณะของพื้นที่ ทุ่งลูกนกสามารถมีการพัฒนาในหลายทิศทาง จึงเป็นการยากที่จะคาดเดาได้ว่าการพัฒนาแบบใดจะเป็นการพัฒนาที่เหมาะสม ในระยะเวลาอีกไม่กี่ปีข้างหน้า พื้นที่ทุ่งลูกนกอาจจะสูญเสียที่ดินและกิจกรรมทางการเกษตรเพื่อรองรับการพัฒนาด้านชุมชนเมืองและอุตสาหกรรม หากไม่มีนโยบายใดๆ ที่จะหยุดยั้งการเจริญเติบโตของการเก็งกำไรที่ดินและพลังทางธุรกิจการค้า/การตลาดได้

เมื่อพิจารณาถึงความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของพื้นที่นี้กับพื้นที่อื่นๆ ในประเทศ ดูเหมือนว่าการรักษาพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการเกษตร เช่น พื้นที่ทุ่งลูกนก จะเป็นการเดิมพันที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากสาเหตุของการที่ได้มีการลงทุนอย่างมหาศาลในด้านการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศเกษตรโดยเฉพาะระบบชลประทานให้เหมาะสมต่อการผลิตทางการเกษตร วัตถุประสงค์หลักเชิงยุทธศาสตร์ในการรักษาพื้นที่ทุ่งลูกนก คือ การให้หลักประกันต่อความถาวรและความยั่งยืนของการเกษตรที่ประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่เพิ่มขึ้นของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมหรือการพัฒนาชุมชนเมืองของพื้นที่แห่งนี้ต้องการการใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งโดยจะต้องไม่ทำให้ภาคการเกษตรเสียหาย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสนับสนุนให้การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรเป็นไปอย่างสอดคล้องในทิศทางที่ประสานประโยชน์ซึ่งกันและกัน ความเติบโตก้าวหน้าในระยะหนึ่งของการพัฒนาภาคใดก็ตามจะต้องส่งผลเชิงบวกต่อการพัฒนาอีกภาคหนึ่งในอีกระยะหนึ่ง

6. บทสรุป

วิกฤติเศรษฐกิจในช่วงที่ผ่านมาได้ให้ภาพที่ชัดเจนถึงความอ่อนแอของกระบวนการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและการเติบโตของภาคเมือง ขณะเดียวกันศักยภาพทางการเกษตรของพื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดภายใต้ภาวะการณ์ของปัญหาและวิกฤติเศรษฐกิจว่าเป็นมรดกของแผ่นดินที่มีค่าซึ่งไม่ควรละเลยทอดทิ้ง การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ภาคการเกษตร เพื่อให้เกิดระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคมภายในชุมชนและภายนอกชุมชน สามารถเป็นหลักประกันในชีวิต สร้างคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่ก่อให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นแรงงานจากภาคชนบทเข้าสู่ภาคการพัฒนาที่อ่อนแอเช่นที่เคยเกิดขึ้นก่อนหน้านี้ ควรเป็น “ฐานคิด” ที่สำคัญของการวางนโยบายการเกษตรและนโยบายการพัฒนาประเทศ

การถือครองที่ดินเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกร เนื่องจากที่ดินของครอบครัวได้ถูกแบ่งย่อยเป็นแปลงขนาดเล็กด้วยกระบวนการการสืบทอดมรดกระหว่างลูกหลาน การเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกไปสู่พื้นที่นอกภาคการเกษตรและราคาที่สูงขึ้นของที่ดินเมื่อเปรียบเทียบกับผลิภาพการผลิตของที่ดินผืนนั้น ทำให้การได้สิทธิในที่ดินแทบจะเป็นไปไม่ได้สำหรับครัวเรือนเกษตรกร

เกษตรกรได้พึ่งพาอาศัยที่ดินเพื่อการผลิตจากระบบ “ตลาดเช่าที่ดิน” ซึ่งที่ดินให้เช่าเหล่านี้เป็นที่ดินของผู้คนในพื้นที่ที่ได้อพยพย้ายถิ่นออกจากภาคการเกษตรแต่ยังคงรักษาที่ดินอันเป็นทรัพย์สินของตนเอง ในบางกรณีเจ้าของที่ดินไม่ใช่คนในพื้นที่ เป็นผู้อาศัยในเมืองหรือ “คนกรุงเทพฯ” การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรในขณะนี้มีความโน้มที่จะลดผลกระทบทางลบของการแบ่งที่ดินจากการสืบทอดมรดก

การสะสมที่ดินในมือของกลุ่มนายทุนจำนวนน้อยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในพื้นที่ทุ่งลูกนก เข้มข้นกว่าในพื้นที่ที่มีระบบการปลูกข้าวเป็นพืชหลักมาแต่เดิม เนื่องจากการปลูกอ้อยเป็นระบบการผลิตที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของ “การประหยัดต่อขนาด (Economy of Scale)” ซึ่งระบบดังกล่าวสามารถใช้แรงงานจ้างในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการการผลิต อีกทั้งไม่มีระเบียบ/กฎหมายใด ๆ ที่จะจำกัดการสะสมที่ดิน และไม่มีดัชนีชี้วัดว่าระเบียบ/กฎหมายจะมีขึ้น อย่างไรก็ตาม การเก็บภาษีที่ดินอาจเข้ามาบีบคั้นมากขึ้นในการจำกัดการเข้าครอบครองที่ดินขนาดใหญ่หรือการไม่ใช้ประโยชน์จากที่ดิน (ที่รกร้างว่างเปล่า)

ด้านตลาดแรงงานเป็นเรื่องที่ไม่มีการควบคุมใด ๆ เช่นกัน อัตราค่าจ้างแรงงานอาจจะแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่นและผลสะท้อนของการขาดแคลนแรงงาน ตลอดจนค่าจ้างที่แตกต่างกันระหว่างภาคการเกษตรและภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ การเพิ่มขึ้นของการใช้แรงงานอพยพ (โดยเฉพาะแรงงานจากพม่า) ทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานลดต่ำลง เป็นที่น่าสังเกตว่า นครปฐมเป็นจังหวัดในที่ราบลุ่มภาคกลาง

ที่มีการอพยพย้ายออกจากพื้นที่น้อยมากนับแต่ปี พ.ศ. 2503 ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นผลจากการสร้างงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะกิจกรรมที่หลากหลาย การพัฒนาระบบการปลูกพืชอายุสั้นที่ได้เงินสตอยอย่างรวดเร็ว (Cash Crop) ได้ส่งผลให้ชุมชนมีการสร้างงาน และได้ดำรงรักษาแรงเกาะเกี่ยวและความสัมพันธ์ภายในชุมชน

การพัฒนาการเกษตรให้เป็นการผลิตที่เน้นการค้าขายเป็นหลักนั้นดูเหมือนจะเป็นดาบสองคมด้านหนึ่งได้ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของ “เงินสด” และสร้างโอกาสให้แก่คนในชนบทได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านของตนเองต่อไป ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification) เป็นเงื่อนไขของความยั่งยืนของระบบการเกษตรภายใต้บริบทที่ความหนาแน่นของประชากรเพิ่มขึ้นและในขณะที่ราคาสินค้าผลผลิตเกษตรหลัก ๆ ลดลง ส่วนอีกด้านหนึ่ง การเกษตรเชิงการค้าได้ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนเกษตรกรต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกที่ควบคุมไม่ได้มากขึ้น โดยเฉพาะราคาค่าต้นทุนปัจจัยการผลิตและราคาผลผลิต การเสริมความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรผู้ผลิตรายย่อยสามารถทำได้ด้วยการพัฒนาอำนาจการต่อรองของผู้ผลิต การจัดตั้งองค์กรเกษตรกรผู้ผลิตในลักษณะ “มืออาชีพ” ที่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านราคาและการตลาด สร้างความสามารถในการเจรจาต่อรองกับภาคเกษตรอุตสาหกรรม และสามารถ “หลีกเลี่ยง” จากระบบพ่อค้าคนกลางในกรณีที่เป็นไปได้หรือเมื่อไม่ต้องการ

“สินเชื่อ” เป็นปัญหาที่รุนแรงขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดเล็กและไม่มีเอกสารสิทธิที่ดินซึ่งส่งผลให้เกษตรกรเหล่านี้ขาดโอกาสในการลงทุน โดยภาพรวม ยังคงมีข้อโต้แย้งของคำถามที่เกี่ยวข้องกับภาวะหนี้สินของเกษตรกร ภายในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาข้อจำกัดอย่างมากในการเพิกถอนสิทธิในที่ดิน ภาวะหนี้สินที่มีต่อสถาบันสินเชื่อได้เพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในการศึกษาไม่ได้ให้ภาพที่ชัดเจนในเรื่องนี้เท่าใดนัก และถึงแม้ว่าได้มีการอ้างถึงข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสัดส่วนจำนวนมากของเกษตรกรที่ตกอยู่ในภาวะหนี้สิน แต่ข้อมูลเหล่านั้นไม่มีความชัดเจนและไม่ได้ระบุว่าหนี้สินดังกล่าวได้รวมถึงสินเชื่อบริษัทและสินเชื่อเพื่อการลงทุนที่ก่อให้เกิดรายได้ หรือหนี้สินที่เกิดจากการใช้จ่าย/การบริโภคในครัวเรือน (รถมอเตอร์ไซด์ ตู้เย็น และอื่น ๆ) หรือค่าใช้จ่ายทางสังคม (การบวชลูก การแต่งงาน งานศพ) หรือแม้กระทั่งการจ่ายเงินที่ได้รับจากสถาบันสินเชื่อคืนกลับเพื่อปลดหนี้เดิมที่มีอยู่ มีหลักฐานข้อมูลของครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่สามารถชำระหนี้และจัดอยู่ในกลุ่มของพวกล้มละลาย อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ “การขับออก” ของเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดเล็ก และภาพของความอดอยากยากจนของคนชนบทที่อพยพย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง ต้องเผชิญกับค่าแรงราคาถูกและสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการมีชีวิตในชุมชนเมือง อาจจะไม่สามารถอธิบายสถานการณ์นี้ได้อย่างพอเพียง

การส่งผ่านแรงงาน (Labour Force) ออกจากภาคการเกษตรสู่ชุมชนเมือง เป็นไปในลักษณะของการดึงเข้า (Pull Process) มากกว่าการผลักออก (Push Process) “ความไม่มีเกียรติ”ของอาชีพการเกษตร ประกอบกับโอกาสในการหางานทำในเมือง ส่งผลให้ภาคการเกษตรไม่เป็นที่ดึงดูดใจของคนรุ่นใหม่ (Young Generation) ในกรณีเช่นนี้ ต้องมีการพัฒนาให้ภาคเกษตรเป็นภาคที่มีพลังในการสร้างเงินสดได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อที่จะทำให้การทำการเกษตรเป็นอาชีพที่น่าสนใจ

ณ ปัจจุบัน ส่วนหนึ่งของภาคการเกษตรไทยขึ้นอยู่กับส่งออกซึ่งราคาผลผลิตได้ถูกกำหนดจากภายนอกประเทศ ความไม่มั่นคงของภาคการเกษตรไทยมีมากขึ้นจากความไม่แน่นอนของราคาในตลาดนานาชาติ/ตลาดโลก วิฤตติเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2540 ได้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของภาคเกษตร ซึ่งต้องพึ่งพาโอกาสในการลงทุนของต่างประเทศ โดยเฉพาะในส่วนของการลงทุนด้านอุตสาหกรรมอาหารและอุตสาหกรรมเกษตร ซึ่งนักลงทุนชาวต่างประเทศไม่ได้มีความผูกพันใด ๆ ต่อประเทศไทย วิฤตติดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรเช่นกันเนื่องจากประชากรไทยในชุมชนเมืองมีพลังการซื้อที่ลดลง

การ “ให้คำจำกัดความใหม่” ต่ออุดมการณ์ของภาคการเกษตรไทยเป็นเรื่องจำเป็น โดยต้องสนับสนุนให้เกิดการคงอยู่ของประชาชนในภาคการเกษตร จากข้อมูลการศึกษาในครั้งนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงคุณลักษณะที่เป็นประโยชน์หลายประการของระบบการผลิตการเกษตรในเชิงหลากหลาย (Diversification) การปลูกพืชผสมผสานและการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่ เป็นการลดความเสี่ยงจากการผลิตทั้งในด้านราคาและปริมาณผลผลิต สร้างความยืดหยุ่นในด้านการผลิตและสามารถจัดหลักความต้องการแรงงานในแต่ละช่วงเวลา ขณะเดียวกันระบบการผลิตได้ก่อให้เกิดการสร้างรายได้อย่างต่อเนื่อง การผลิตในลักษณะนี้สามารถสนับสนุนให้เกิดการวางแผนการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ให้ทางเลือกที่มากขึ้นในด้านการตลาดและทำให้เกษตรกร “เป็นอิสระ” ต่อนายทุนนักธุรกิจหรือหัวหน้าโควต้า ทำยที่สู่ระบบการผลิตในเชิงหลากหลายได้ส่งผลให้เกิดการ “เสริมพลัง (Synergy)” ระหว่างการผลิตต่างๆ ในระบบ (เช่นในกรณีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และการเลี้ยงวัวนม/วัวเนื้อ)

การจำแนกเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกได้นำไปสู่การวินิจฉัยแยกแยะเกษตรกรออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ฟาร์มขนาดใหญ่ ระบบนายทุน มีการผลิตที่เฉพาะเจาะจง (Specialization) โดยปลูกอ้อยเป็นพืชหลักและมีการลงทุนนอกภาคการเกษตร ฟาร์มขนาดกลาง ผลิตในระบบครอบครัว มีสมรรถภาพในการผลิตและได้พัฒนาระบบการผลิตให้มีความหลากหลายบนพื้นฐานของการปลูกพืชผสมผสานและการเลี้ยงสัตว์ ฟาร์มขนาดเล็ก มีที่ดินจำกัด และมุ่งเน้นการใช้แรงงานครัวเรือนอย่างเข้มข้นในระบบการผลิต ต้องพึ่งพาสูงต่อระบบและช่องทางการตลาด

ข้อมูลจากการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่แตกต่างกันเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนกันในเชิงธุรกิจ ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดด้านที่ดินและเงินทุน ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในฟาร์มขนาดใหญ่ ในทางกลับกัน ฟาร์มขนาดใหญ่ซึ่งสามารถลงทุนในด้านเครื่องจักรกลการเกษตร ได้ทำสัญญา/ข้อตกลงในการให้บริการแก่เกษตรกรขนาดเล็ก ที่ดินบางส่วนได้รับการจัดสรรใหม่โดยผ่านกลไก “การเช่าที่ดิน” การไหลเวียนของปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แรงงาน ที่ดิน และทุนเหล่านี้ได้เกิดขึ้นเช่นกันระหว่างครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้นและซับซ้อนขึ้น ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่านี้เองที่เป็นตัวแปร/ปัจจัยวิกฤติต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในพื้นที่ทุ่งลูกนก

หากระบบธุรกิจการค้าขายและการตลาดได้สร้างให้เกิดความแตกต่างระหว่างครัวเรือนเกษตรกร ด้วยกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ ความแตกต่างเหล่านี้ย่อมเป็นตัวแทนของความแตกต่างด้านเศรษฐกิจและสังคมด้วยเช่นกัน ผลร้ายย่อมเกิดแก่ต่อชุมชนชนบทหากการรวมศูนย์ของความมั่งคั่งและพลังต่างๆ จะถูกนำไปใช้เพื่อการ “ทำลาย” เกษตรกรซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยากจนส่วนใหญ่ของสังคม

จากภูมิภาคหนึ่งไปสู่อีกภูมิภาคหนึ่งและแม้ภายในภูมิภาคเดียวกัน เราสามารถสังเกตเห็นความแตกต่างหลากหลายอย่างมากมายของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนชนบท เกษตรกรแต่ละประเภทมีปัจจัยในการผลิต พลังความสามารถ ความชอบ ความพึงพอใจ และยุทธวิธีที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ ระบบการผลิตที่หลากหลายจากครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้ เป็นผลที่เกิดจากตัวแปรซึ่งเป็นเงื่อนไขทางด้านเกษตรนิเวศ และเศรษฐกิจสังคมซึ่งได้ปรับให้เข้ากับเฉพาะของแต่ละพื้นที่

ข้อสรุปจากการศึกษาครั้งนี้คือ ความหลากหลายของครัวเรือนเกษตรกรมีอยู่ในระดับสูงกว่าที่เราเข้าใจและคาดคิดไว้เสมอ หรือมากกว่าที่เราสังเกตเห็นจากการมองครั้งแรก คำอธิบายนี้มีนัยที่ชัดเจนสำหรับผู้กำหนดนโยบาย การวางแผน การวิเคราะห์หรือการสร้างโครงการบนพื้นฐานของ “เกษตรกรค่าเฉลี่ย” ซึ่งไม่มีอยู่ในความเป็นจริง เป็นความบกพร่องและผิดพลาดอย่างยิ่ง ยุทธศาสตร์ที่มีแผนปฏิบัติการในพื้นที่ในลักษณะ “พิมพ์เขียว” จะไม่สามารถตอบสนองต่อโอกาสและข้อจำกัดจำนวนมากที่มีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละพื้นที่

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาครั้งนี้ได้แก่ การเสริมพลังให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางซึ่งมีระบบการผลิตในลักษณะครอบครัว (Middle Farm/Family Farm) ซึ่งมีการจัดการทรัพยากรในครัวเรือนเพื่อการผลิตในระดับสูง เป็นกลุ่มที่มีระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย โดยทำการผลิตในลักษณะผสมผสาน (Integrated Farming System) มีความยืดหยุ่นและมีความสมดุลย์มากที่สุด ซึ่งส่งผลให้เกิดพลังความสามารถในการผลิต และสามารถปรับตัวอย่างรวดเร็วต่อความต้องการของตลาดและการ

เปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ควรสนับสนุนให้หน่วยการผลิตเหล่านี้มีปฏิทินการทำงานที่เหมาะสมกับแรงงานของครอบครัวและชุมชน มีระบบการจัดการบัญชีรายได้รายจ่ายของครัวเรือน เข้าถึงข้อมูลและความรู้เพื่อสร้างความสามารถในการผลิตเชิงการค้า ตลอดจนหาแนวทางในการพัฒนาเครื่องจักรกลการเกษตรที่เหมาะสมเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต อันจะนำไปสู่ความเป็น “ครัวเรือนเกษตรกร” ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในทุกๆ ด้าน การพัฒนากลุ่มเกษตรกรขนาดกลางดังกล่าวจะเป็นการสร้าง ความสมดุลและความยั่งยืนของเศรษฐกิจที่พอเพียง เพื่อรักษาประชากรในชุมชนชนบทให้คงอยู่และให้ได้รับคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม

ในส่วน of ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จะต้องมีการปกป้องพื้นที่อันมีศักยภาพทางการเกษตร โดยป้องกันที่ดินจากการซื้อ-ขาย เพื่อเก็งกำไร ด้วยการกำหนดการใช้ที่ดินที่เหมาะสม มีการวางระบบและดำเนินการด้านผังที่ดิน มีการวางแผนพัฒนาภูมิภาคโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และระบบภาษีต้องเข้ามามีบทบาทโดยเฉพาะภาษีที่ดิน

ในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ควรมีการรักษาสภาพเครือข่ายระบบน้ำชลประทานด้วยการจัดวางผังและสร้างคลอง/คูส่งน้ำที่เหมาะสม และดำเนินการพัฒนาคลองระบายน้ำอย่างต่อเนื่อง โดยดึงภาคประชาชน/ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ สร้างระบบการเจรจาต่อรองเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีประโยชน์มากขึ้น โดยเฉพาะการออก “กฎหมายน้ำ” จะต้องมีการใคร่ครวญอย่างรอบคอบ

สำหรับด้านราคาสินค้าเกษตร ต้องมีตรรกะ (Logic) ที่ชาญฉลาดในด้านราคาของแต่ละระดับ โดยการศึกษาและให้ข้อมูลที่เป็นจริงของต้นทุนการผลิตและต้นทุนในทุกกิจกรรม เพื่อสร้างกลไกของระบบการตลาดที่เอื้ออาทร เพื่อให้ทุกฝ่ายดำรงอยู่ได้ทั้งเกษตรกรผู้ผลิต พ่อค้าคนกลางและผู้บริโภค สร้างเงื่อนไขที่จะไม่ก่อให้เกิดสถานการณ์ของการพึ่งพาแบบผูกขาด (Monopoly) ด้วยการจัดสร้างระบบในการพบปะแลกเปลี่ยนและเจรจาต่อรองระหว่างผู้ผลิต ผู้ซื้อ และผู้บริโภคเพื่อสร้างพันธะสัญญาที่ก่อประโยชน์อย่างยุติธรรมต่อทุกฝ่าย ขณะเดียวกันควรส่งเสริมให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความสนใจในระบบการผลิตทางการเกษตรที่ผลผลิตส่วนหนึ่งสามารถเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน การสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายกิจการค้าและธุรกิจที่เกิดจากเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกร เช่น ร้านค้าชุมชน สหกรณ์ชุมชน และวิสาหกิจชุมชน จะเป็นแนวทางเพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างเศรษฐกิจเพื่อชุมชน

ในด้านความแตกต่างทางสังคมของครัวเรือนเกษตรกรซึ่งเกิดขึ้นในชุมชนเกษตร จำเป็นต้องมีแผนการปฏิบัติงานที่สำคัญในด้านระบบสินเชื่อแก่ครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็ก/เกษตรกรรายย่อย โดยจัดตั้งเป็นกองทุนชุมชนหรือกองทุนหมู่บ้าน หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ โดยผ่านระบบการจัดการของชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งในหลายพื้นที่ได้มีการดำเนินการและประสบผลสำเร็จ ในส่วนของการถือครองที่ดินซึ่ง

เป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกร ต้องมีการปลดปล่อยที่ดินให้เป็นอิสระ เพื่อไม่ให้ที่ดินตกอยู่ในมือของคนจำนวนน้อย การออกกฎหมายเพื่อป้องกันการสะสมที่ดินจำนวนมากเป็นสิ่งจำเป็น ภาครัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการใช้กฎหมาย “Pre – emptio” ซึ่งเป็นกฎหมายการใช้สิทธิซื้อที่ดินก่อนโดยภาครัฐ จากนั้นรัฐจะนำที่ดินดังกล่าวมากระจายให้แก่เกษตรกรผู้ที่เหมาะสมด้วยการขายในราคาที่ยุติธรรมต่อไป นอกจากนี้ควรมีการปรับปรุงระเบียบข้อบังคับ (Regulation) ในการเช่าที่ดิน อัตราค่าเช่าที่ดิน สัญญาการเช่าที่ดิน ระยะเวลาขั้นต่ำในการเช่าที่ดิน การประยุกต์ใช้ภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งจะทำให้เกษตรกรผู้เช่าที่ดินสามารถลงทุนระยะยาวในพื้นที่เช่า และได้รับผลประโยชน์ค้ำค่าจากการเช่าที่ดิน

7. บทส่งท้าย

ผู้วิจัยคาดหวังว่าการพัฒนาชุมชนเกษตรในพื้นที่ทุ่งฉลุงหรือในพื้นที่อื่นๆให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีบนพื้นฐานของแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “เศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน” เป็นเป้าหมายร่วมกันของผู้คนทุกฝ่าย อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนจะสามารถสร้างกลไกเพื่อการอยู่รอดของชุมชนได้หรือไม่? อย่างไร? ชุมชนจะสามารถค้นหาศักยภาพของตนเอง พัฒนาศักยภาพและเสริมสร้าง “ทุน” ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจหรือทุนทางสังคมในชุมชน เพื่อก้าวพ้นวิกฤติและนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน (Sustainable development) ขับเคลื่อนสู่ความเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้หรือไม่? อย่างไร? คำถามเหล่านี้ต้องการคำตอบในเชิง “รูปธรรม” ซึ่งยังคงเป็นความท้าทายของประชาคมนักวิจัยและต้องการ “เวที” ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และคงต้องเน้นการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพที่สามารถนำประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจที่ได้รับจากการวิจัยมาพัฒนา “ต่อยอด” สร้างการจัดการองค์ความรู้และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการค้นหา “ตัวตน” ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางในการพัฒนา ตลอดจนจัดทำ “แผนชีวิต” ของชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง

References

- Kampol Adulavidhaya and Tongroj Onchan (1985) *Migration and agricultural development of Thailand: Past and Future*. in *Urbanization and migration in Asian Development*, National Institute for Research Advancement, Tokyo.
- Alexandratos, N. (1995) *World Agriculture towards 2010*. An FAO Study, Chichester, FAO, John Wiley and Sons, U.K.
- Ashakul, T. (1988) *Migration: Trends and Determinants*. Promotion of Analysis and Consideration of Population Consequences of Development Planning and Policy in Thailand, Thailand Development Research Institute, Bangkok.
- Witayakorn Chiengkul (1983) *The effects of capitalist penetration on the transformation of the Agrarian structure in the central region of Thailand: 1960 - 1980*. Chulalongkorn University, Bangkok.
- Kasetsart University and IRD (ex-ORSTOM) (1996) *Identification of agricultural and irrigation patterns in the Central Plain of Thailand : prospects for agricultural research and development*, DORAS Project, Bangkok, p. 220.
- DOAE (1982) *Agriculture Extension Development Plan: 1982-1986*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.
- DOAE (1987) *Agriculture Extension Development Plan: 1987-1991*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.

DOAE (1992) *Agriculture Extension Development Plan: 1992-1996*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.

Dubien, Isabelle and Thippawal Srijantr (1992) *Etude des transformations actuelles et recentes de L'agriculture dans la region de Kamphaengsaen*. Memoire de D'AA, Institut National Agronomique Paris-Grignon, Paris.

Dufumier, M. (1996) *Les projets de développement agricole: Manuel d'expertise*. Editions Karthala, Paris.

Feder, G.; Tongroj Onchan and Y. Chalamwong (1986) *Land policies and farm productivity in Thailand*, John Hopkins University Press, Baltimore MD.

Feeny, D. (1982) *The Political Economy of Productivity: Thai Agricultural Development 1880-1975*. University of British Columbia Press, London.

Garin, M. (1989) *Thaïlande: un cinquieme tigre asiatique?* in *La Nouvelle Asie Industrielle, Enjeux, Strategies, Perspectives*, Presses Universitaires de France, Paris.

Ingram, J.C. (1971) *Economic change in Thailand 1850-1970*. Standford University Press, California.

Jansen, C. (1990) *Thailand: the new industrialized country?* Institute of Social Studies, Haïf

56

Jessadachart, P. (1977) *A history of sugar policies in Thailand 1937-1975*. Master of Economic Thesis, Thammasat University, Bangkok.

Kasetsart University, Thammasat University, Mahidol University (1978) *Baseline survey report of Mae Klong integrated rural development program area : 1974*. Kasetsart University, Bangkok.

Lelart, M. (1976) *L'endettement du paysan et le crédit rural en Thaïlande, Etudes Rurales*, No. 61, Paris.

Mazoyer, M. and L. Roudart (1997) *Histoire des Agricultures du Monde du Néolithique à la Crise Contemporaine*. Éditions Seuil, Paris.

Molle, François and Thippawal Srijantr (1999) *Agrarian change and the land system in the Chao Phraya Delta*, DORAS Project, Kasetsart University, Bangkok, Research Report n°6, 191 p.

NESDB (1986) *The sixth national economic and social development plan : 1987-1991*. The Office of National Economic and Social Development Board, Office of the Prime Ministry, Bangkok.

Pasuk Phongpaichit and Chris Baker (2000) *Thailand's crisis*, Silkworm Books, 275 p.

Utong Prasasvinitchai (1993) *The Thai village from the villager's point of view*, in *The village in perspective: community and locality in Rural Thailand*, ed. P. Hirsch, Social Research Institute, Chiang Mai University, pp. 55-80.

Ammar Siamwalla (1986) *Thailand's agricultural future: What are the questions?* Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Ammar Siamwalla, Setboonsarng, S. and Direk Patamasiriwat (1991) *Thai Agriculture: Resources, Institutions and Policies*. Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Thippawal Srijantr (1998) *Transformations du System Agraire de Thung Look Nok (Plaine Centrale) et Perspectives de l'Agriculture Thaïlandaise*. These de doctorat, Institut National Agronomique Paris – Grignon, Paris.

Taillard, C. (1995) *Les dynamiques paysannes en Asie : l'exemple de la Thaïlande*. in *Les paysans peuvent-ils nourrir le Tiers Monde?*, Haubert, M. (ed.), Publications de la Sorbonne, Paris.

Trebuil, G.; Castella, J.; Thippawal Srijantr and Chatcharee Naritoom (1993) *Transformations des filiere maraichere en Thaïlande: Apport de la recherche systeme aux producteurs pour la maîtrise des innovations techniques et organisationnelles*. Innovations et Societes, Rapport de seminaire, Montpellier.

รายชื่อผลงานวิจัยที่ 57 'เงื้อมมือของชุดโครงการ
เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ภาพรวม

1. คริส เบเกอร์ “อนาคตของสังคมชนบทไทย : ข้อคิดเพื่อพิจารณา”

ภาคเหนือ

2. ชย สันตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม”
3. รัตนาพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ.2442-2542)”

4. ลำเพน จอมเมือง สุทธิพงษ์ วสุโสภณพล “ผ้าทอไทลื้อ : การจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง”
5. ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ “เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท”
6. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง”

ภาคกลาง

7. พอพันธ์ อูยานนท์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง”
8. ทิพวัลย์ สีจันทร์ “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”
9. อรสุดา เจริญรัต “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”
10. ศักดิ์ชัย เกียรติจินาจันทร์ “คุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชน”
11. ภมรรัตน์ สุธรรม “พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก”

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

12. สุวิทย์ ธีรสาส์น “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)”
13. สมคิด พรหมจ้อย สมบัติ พันทวีชัย สุทัศน์ กองทรัพย์ วิลาส โปธิสาร “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้”
14. มณีนัย ทองอยู่ “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง”
15. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน “เส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทยในกระแสนิยม”
16. ธันวา ใจเที่ยง “เศรษฐกิจ-การเมืองและนิเวศวิทยาชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน”

ภาคใต้

17. สงบ ส่องเมือง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา”
18. ชลิตา บัณฑวงศ์ อนุสรณ์ อุณโณ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก”

วิธีวิจัย

19. ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ ธีรสาส์น พอพันธ์ อูยานนท์ “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ

20. เสรี ลีลาลัย “เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ”
21. สังคีต พิริยะรังสรรค์ “นโยบายเศรษฐกิจชุมชน”